

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΕΝΔΕΙΧΜΑ ΠΕΥΚΩΝ
"ΟΙ ΕΛΛΕΓΧΟΝΤΕΣ"
ΠΕΥΚΑ ΕΞΕΛΟΝ
Τ.Κ. 68100 Τηλ. 61-405

ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ

ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ

ΥΠΟ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΑΤΡΟΥ

Ἡ φυσιολογία, τοιαύτη ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, δηλαδή ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος ἐρευνᾷ τὰς λειτουργίας παντὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς ἀνατομίας. Ὁ Ἱπποκράτης καὶ οἱ ἱπποκρατικοὶ ἀγνοοῦν τὴν φυσιολογίαν. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι μόλις εὗρίσκομεν ἴχνη εἰς τὰ ἱπποκρατικὰ συγγράμματα. Διὰ τοῦτο, ὅταν πρόκειται νὰ ἐξηγήσουν τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων, καταφεύγουν εἰς ὑποθέσεις. Καὶ ὅταν πρόκειται νὰ ἐξηγήσουν τὰ παθολογικὰ συμπτώματα, τὰ ὁποῖα δικαίως ἀποδίδουν εἰς ὑπερβολὴν ἢ εἰς τὴν διαταραχὴν τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν, τότε ἡ ζωηρὰ φαντασία των δημιουργεῖ θεωρίας παραδόξους, ἂν καὶ πολλάκις εὐφυεῖς καὶ βαθείας.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἱατροὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρημέλουν τὴν μερικὴν σπουδὴν τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν, ἐπεδίδοντο εἰς θαυμασίας μελέτας περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἔδρας τῆς ζωϊκῆς ζωῆς. Καὶ ἄλλοι μὲν παρεδέχοντο ὡς πηγὴν τῆς ζωῆς τὸ ὕδωρ, ἄλλοι δὲ τὸ πῦρ, καὶ ἄλλοι τὴν ἔνωσιν τῶν δύο τούτων στοιχείων ἢ τῶν τεσσάρων στοιχείων (πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ) κτλ. Ἐκαστος δὲ προσεπάθει δι' ἐπιχειρημάτων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐλογοφανῶν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἀπόψεις του. Ἐκαστος προσεπάθει νὰ ἀνέλθῃ

μέχρι τῶν πρώτων ἀρχῶν. Τὰς μέσας γνώσεις, τὰς ἐπὶ τῆς ἀληθείας λεπτομερείας ἐθεώρουν ὥς δευτερευούσης σημασίας ἢ καὶ μηδαιμνῆς ἀξίας.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, εἰς τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, (643—548 π. Χ.), ιδρυτῆς τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς, παραδέχεται τὸ ὕδωρ ὡς παγκόσμιον ἀρχήν: ἡ γῆ δὲν εἶναι παρὰ ὕδωρ συμπεπυκνωμένον, ὁ δὲ ἀῆρ ὕδωρ ἡραιωμένον.

Ὁ φιλόσοφος Ἴππων (περὶ τὰ μέσα τοῦ V π. Χ. αἰῶνος), θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἰδίαν γνώμην.

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος (περὶ τὰ 500 π. Χ.) ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ πῦρ εἶναι αἰτία πάντων.

Ἀναξιμένης ὁ Μιλήσιος (585-528 π. Χ.), τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ Λιογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης (V π. Χ. αἰών), βεβαιοῖ ὅτι τὰ πάντα γεννῶνται ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ εἰς τὸν ἀέρα ἐπιστρέφουν κατόπιν διαφόρων ἀραιώσεων, συμπυκνώσεων καὶ μεταμορφώσεων.

Ὁ Παρμενίδης (περὶ τὰ 500 π. Χ.), παραδέχεται δύο ἀρχικὰ στοιχεῖα: τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς (περὶ τὰ 450 π. Χ.) θὰ παραδεχθῇ τέσσαρα στοιχεῖα: τὸ πῦρ, τὸν ἀέρα, τὸ ὕδωρ, τὴν γῆν, ἐκ τῆς μεΐξεως τῶν ὁποίων προῆλθε πᾶν ὅ,τι ὑπῆρξε, πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, καὶ πᾶν ὅ,τι θὰ ὑπάρξῃ.

Διὰ τὸν Θαλῆν, ἡ ψυχὴ εἶναι ὕδωρ. Διὰ τὸν Ἡράκλειτον εἶναι πῦρ: Ἐρχομένη ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰσδύει εἰς τὸν ὄργανισμόν διὰ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῶν ἀγωγῶν τῶν αἰσθήσεων. Αὕτη παράγει τὴν θερμότητα, τὴν αἰσθῆσιν καὶ τὴν νόησιν, αἱ ὁποῖαι ζωογονοῦνται οὕτω διὰ τοῦ αἰωνίου πυρός, παραμένοντος ἀφανοῦς. Διὰ τὸν Ἀναξιμένην, ἡ ψυχὴ εἶναι ἀῆρ. Αἱ ἄλλοι, εἶναι αἷμα, ἰδίως δὲ διὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆν.

Δι' ὅλους τούτους τοὺς μελετητάς, τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι ἀρχὴ τῆς ψυχῆς συγχεομένης μὲ τὴν αἰσθῆσιν καὶ τὴν νόησιν: ἡ αἰσθῆσις, ἡ νόησις καὶ ἡ κίνησις εἶναι λειτουργίαι τοῦ ζῶντος ὄντος, ὅπως ἡ πέψις καὶ ἡ ἀναπνοή. Ἡ ὕλη, αἰωνία αἰσθάνεται, σκέπτεται, κινεῖται. Αὕτη παρουσιάζει διαφορὰς μορφὰς καὶ μεταβάλλεται ἀδιακόπως. "Τὰ πάντα ρεῖ," λέγει ὁ σκοτεινὸς Ἡράκλειτος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ διαρκοῦς μέλλοντος. Ἀλλ' ὑπὸ τὰς διαφορὰς μορφὰς ἡ ὕλη παραμένει ἡ αὐτή.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπὸ τῶν ἱατρῶν καὶ φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατεύθυνσις τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, πολλὰ δὲ ἱπποκρατικὰ συγγράμματα περικλείουν τοιαύτης φύσεως θεωρίας, ὅπως θέλομεν ἰδεῖ.

* * *

Αἱ φυσιολογικαὶ γνώσεις τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν συγχρόνων του συνοψίζονται εἰς τὸ κατωτέρω χωρίον: τὰ ὁστὰ παρέχουν εἰς τὸ σῶμα τὸ στήριγμα, τὴν ὀρθοστασίαν καὶ τὸ σχῆμα. Τὰ νεῦρα τὴν κάμψιν, τὴν ταίσιν καὶ τὴν ἔκτασιν, Αἱ σάρκες καὶ τὸ δέρμα, τὴν μεταξύ των διάταξιν καὶ σύν-

δεσιν. Αἱ φλέβες, διακλαδιζόμεναι καθ' ὅλον τὸ σῶμα, καὶ ἐκ μιᾶς φλεβὸς προερχόμεναι παρέχουν τὸ πνεῦμα, τὴν ροὴν καὶ τὴν κίνησιν.

— “Τὰ ὀστέα τῷ σώματι στάσιν καὶ ὀρθότητα καὶ εἶδος. Τὰ δὲ νεῦρα „κάμψιν καὶ ξύνταξιν καὶ ἔκτασιν. Αἱ δὲ σάρκες καὶ τὸ δέρμα πάντων ξύν-
„δεσιν καὶ ξύνταξιν. Αἱ φλέβες διὰ τοῦ σώματος κεχυμένοι πνεῦμα καὶ ρεῦ-
„μα καὶ κίνησιν παρέχονται ἀπὸ μιῆς πολλὰ διαβλαστάνουσαι.”¹⁾

Ἦγνόουν ὁμῶς παντελῶς τὸν μηχανισμόν τῶν ἄρθρων καὶ τῆς κινή-
σεως αὐτῶν.

Ἐπίσης, ἡ φυσιολογικὴ ἐνέργεια τῶν μυῶν ἦτο ἄγνωστος, καθ' ὅσους δι' αὐτοὺς τὰ νεῦρα, ἦτοι οἱ τένοντες χρησιμεύουν πρὸς κάμψιν καὶ ἔκτα-
σιν, καὶ συνεπῶς πρὸς κίνησιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Περὶ τῶν φλεβῶν εἶχον ὀρθοτέρας γνώσεις. Εἶχον ὁμῶς τὴν πεπλανη-
μένην ἰδέαν, ὅτι μόνον αἱ φλέβες περιέχουν αἷμα, αἱ δὲ ἀρτηρίαι ἀέρα.

Ἰσχυρίσθησάν τινες μάλιστα, ὅτι οἱ ἱπποκρατικοὶ δὲν διέκρινον καὶ τὰς
ἀρτηρίας ἀπὸ τῶν φλεβῶν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Τὰς διέκρινον κάλλι-
στα, ἀλλὰ μετχειρίζοντο τὸ ὄνομα “φλέβες,” διὰ τὰς κυρίως φλέβας καὶ διὰ
τὰς ἀρτηρίας, ὅπως μεταχειριζόμεθα σήμερον ἀδιακρίτως τὴν λέξιν “ἀγγεῖα.”
Μερικὰ παραδείγματα ἀρκοῦν πρὸς ἀπόδειξιν τούτου. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ
“Περὶ σαρκῶν,” βιβλίον, λέγει:

— “Δύο γὰρ εἰσι κοῖλαι φλέβες ἀπὸ καρδίας: “τῇ μὲν οὖνομα ἀρτηρίη,
„τῇ δὲ κοίλῃ φλέψ.”²⁾

Ἐπίσης, λέγουν καὶ “αἱμοφόροι φλέβες,” πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἀρτη-
ριῶν ἢ ἀερούχων φλεβῶν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀπατώμεθα ἐπὶ τῶν
συγχνάκεις συναντωμένων φράσεων: “κροτάφῳ δὲ σφυγμὸς οὐκ ἔλιπε...”³⁾
“ἐν κροτάφοισι σφυγμὸς διετέλει...”⁴⁾ “Διὸ δὴ οἱ σφυγμοὶ γίνονται ἀμφὶ
τοὺς κροτάφους.”⁵⁾

Ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους μαθαίνομεν ὅτι τινες ὠνόμαζον “ἀορτήν,” τὸ μέ-
γα ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον οἱ νεώτεροι ὀνομάζουν ἀκόμη μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα. Ἐξ
ἄλλου, ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ τόπων τῶν κατ' ἀνθρώπον,” ὀνομάζει τοὺς
βρόγχους “ἀορτιάς.” Οἱ βρόγχοι καλοῦνται ἄλλοτε ἀρτηρίαι καὶ ἄλλοτε ἀορ-
ταί. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἀνατομικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἐκεί-
νης ὑπῆρχε σύγχυσις μεταξὺ βρόγχων καὶ ἀρτηριῶν, ὅπως μεταξὺ βρόγχων
καὶ φλεβῶν.⁶⁾

Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ οὐρητῆρες ὀνομάζοντο ἐνίοτε φλέβες. Εἰς τὸ “Περὶ

1) Περὶ ὀστέων φύσις § 11. (IX, σελ. 182).

2) Περὶ σαρκῶν § 5. (VII, σελ. 590).

3) Ἐπιδημιῶν τὸ ἑβδομον § 5. (V, σελ. 374).

4) Αὐτόθι.

5) Περὶ φυσῶν § 8. (V, σελ. 104).

6) Littré, Introduction Générale, Τόμ. Α', σελ. 209.

ὁστέων φύσιος,, ἀναγινώσκομεν ὅτι ἐκ τοῦ νεφροῦ “ἐκπεφύκασιν αἱ φλέβες αἱ ἐς κύστιν.”¹⁾

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν “Προρρητικῶν,, ὁ συγγραφεὺς ὅστις συμβουλεύει νὰ ἐξετάζωμεν τὰς φλέβας, καταδεικνύει καὶ τὰ μέρη τοῦ σώματος (τοὺς κροτάφους ἰδίως), ποὺ πρέπει νὰ ἐξετάζωμεν, καὶ συμπεραίνει: Ἀπατᾶται τις ὀλιγώτερον ἐξετάζων τὰς φλέβας, παρὰ μὴ ἐξετάζων αὐτάς:

— “Ἐπειτα τῇσι χερσὶ ψάυσαντα τῆς γαστροῦ καὶ τῶν φλεβῶν ἡσσόν,, ἔστι ἑξαπαταῖσθαι ἢ μὴ ψάυσαντα.”²⁾

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἐγνώριζε τοὺς ἀρτηριακοὺς παλμούς, ἀλλὰ δὲν ἐπωφελήθη, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης. Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μετὰ τοῦ Γαληνοῦ ὅτι “...πρῶτος ὁ Ἱπποκράτης εἶπεν ὅτι ὁ σφυγμὸς ἀνῆκεν εἰς ὅλας τὰς ἀρτηρίας. Ὁ πρῶτος, ἐξ ὧν γνωρίζομεν ἔγραψε τὸ ὄνομα σφυγμὸς καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἠγνόει τὸν τρόπον τῆς χρησιμοποίησός του, γενικῶς ὅμως δὲν ἐκαλλιέργησε τὸν κλάδον τοῦτον τῆς τέχνης.”

Ἀλλαχοῦ, ὁ Γαληνὸς λέγει: “Ὁ Ἱπποκράτης δὲν ἐπραγματεύθη περὶ τοῦ σφυγμοῦ, εἴτε διότι δὲν τὸν ἐγνώριζεν, εἴτε διότι δὲν ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ κάμῃ λόγον περὶ αὐτοῦ.”

Ἀλλαχοῦ πάλιν λέγει: “Ἐὰν ὁ Ἱπποκράτης εἶχεν ἐξηγήσει τὴν κατὰστασιν τοῦ σφυγμοῦ (πρόκειται περὶ τῶν ἀσθενῶν τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν Ἐπιδημιῶν) θὰ ἐγνώριζομεν καλλίτερα τὰ συμπτώματα τὰ ὅποια ἐδοκίμασαν.”

Καὶ ἄλλαχοῦ: “Εἰς τὸ “Προγνωστικόν,, περιέγραψεν ὅλα τὰ συμπτώματα, πλὴν τῶν ἐκ τοῦ σφυγμοῦ ἐξαγομένων.”

Ἄρα, ἡ σφυγμολογία ἢ ἡ τέχνη τοῦ νὰ ἐξάγῃ τις ἐνδεῖξεις: διαγνωστικὰς, προγνωστικὰς καὶ θεραπευτικὰς, δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Ἱπποκράτην καὶ τοὺς ἱπποκρατικούς.³⁾ Πρέπει νὰ ἀναμένωμεν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Πραξαγόρα καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἡροφίλου, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ σφυγμολογία εἰς κοινὴν χρῆσιν.⁴⁾

Τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς τῶν φλεβῶν, ἐπὶ πολὺ ἀπησχόλησε τὴν ἀρχαιότητα.

Κατὰ τινας, αἱ φλέβες ἀρχονται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου,⁵⁾ κατ’ ἄλλους ἐκ τοῦ ἥπατος,⁶⁾ καὶ κατ’ ἄλλους εἴτε ἐκ τῆς καρδίας,⁷⁾ εἴτε ἐκ τοῦ σπληνός, εἴτε ἐκ

1) Περὶ ὁστέων φύσιος § 4. (IX, σελ. 170).

2) Προρρητικὸς δεύτερος § 3 (IX, σελ. 12).—Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ σημειώσῃ βραδύτερον ὅτι “ὅλαι αἱ φλέβες πάλλουν ταυτοχρόνως, διότι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν καρδίαν,, καὶ ὡς ὀξυδερκῆς παρατηρητῆς, προσθέτει ὅτι ὁ σφυγμὸς ἀποβαίνει ἄτακτος καὶ ἐντονος εἰς τινὰς ἀσθενείας, ὅπως: κατὰ τὸν φόβον, τὴν χαρὰν, τὴν λύπην κτλ.

3) Littré, Introduction Générale, Τόμ. Α’, σελ. 225 καὶ ἐξῆς.

4) Περὶ τῶν σφυγμολογικῶν γνώσεων τοῦ Ἡροφίλου, βλέπε: Ἀχιλλέως Σαμοθράκη, “Αἱ Ἱατρικαὶ Σχολαὶ τῆς Ἀρχαιότητος,, ἐν: Ἑλληνικῇ Ἱατρικῇ, 1938, σελ. 14 καὶ ἐξῆς (ἐν ἐπιφυλλίδι).

5) Περὶ φύσιος ἀνθρώπου § 11 (VI, σελ. 58).

6) Περὶ τροφῆς (IX, σελ. 98 καὶ ἐξῆς).

7) Περὶ σαρκῶν § 5 (VIII, σελ. 590).—Περὶ καρδίας (IX, σελ. 80 καὶ ἐξῆς).

τινος μεγάλης φλεβός, κειμένης κατὰ μήκος τῆς σπονδυλικῆς στήλης,¹⁾ καὶ ὅτι διακλαδιζόμεναι καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἀποσχίζονται εἰς μικροτέρας καὶ χρησιμεύουν εἰς τὴν διοχέτευσιν τοῦ αἵματος πρὸς θρέψιν τοῦ σώματος:

— “Αὕται πηγαὶ φύσιος ἀνθρώπου, καὶ ποταμοὶ ἐνταῦθα ἀνὰ τὸ σῶμα, „τοῖσιν ἄρδεται τὸ σκῆνος, οὗτοι δὲ καὶ τὴν ζωὴν φέρουσι τῷ ἀνθρώπῳ, „κῆν αὐανθέωσιν ἀπέθανεν ὢνθρωπος.”²⁾

Ὁ Ἀριστοτέλης, παραδέχεται ὡς ἀρχὴν τῶν φλεβῶν τὴν καρδίαν, διότι καθὼς λέγει, αἱ φλέβες φαίνονται ὅτι γεννῶνται ἐξ αὐτῆς καὶ ὅχι ὅτι τὴν διασχίζουν. — “Φαίνονται γὰρ ἐκ ταύτης οὔσαι, καὶ οὐ διὰ ταύτης.”³⁾ Ἐπὶ πλέον, ἡ ὑφὴ τῆς καρδίας εἶναι φλεβώδης, πρᾶγμα ἀναγκαῖον ἕνεκα τῆς πρὸς τὰς φλέβας ὁμοιότητός της.

Ὁ Γαληνός, παρεδέχετο ὡς ἀρχὴν τῶν φλεβῶν τὸ ἥπαρ, τῶν δὲ ἀρτηριῶν τὴν καρδίαν, γνώμη διατηρηθεῖσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας.

Αἱ ἀρτηρίαι ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῶν καρδιακῶν βαλβίδων καὶ λαμβάνουσαι ἀπὸ τῆς τραχείας ἀρτηρίας καὶ τῶν πνευμόνων ἄερα, διήκουσαι δὲ διὰ τῆς καρδίας, παρέχουν κίνησιν καὶ πνεῦμα εἰς τὸ σῶμα. Οὕτω τὸ πνεῦμα, δηλαδή ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀῆρ διανέμεται διὰ τῶν ἀρτηριῶν (βρόγχων) εἰς τὰς σύριγγας (ἀρτηρίας), καὶ διὰ τῶν συρίγγων ἡ ἀρτηριῶν γίνεται ἡ ἀναπνοή.

— “Κατὰ ταύτας δὲ τὰς φλέβας καὶ ἐσαγόμεθα τὸ πούλν τοῦ πνεύματος. Αὕται γὰρ ἡμέων εἰσὶν ἀναπνοαὶ τοῦ σώματος τὸν ἥερα ἐς σφᾶς ἔλκονται καὶ ἐς τὸ σῶμα τὸ λοιπὸν ὀχετεύουσι κατὰ τὰ φλέβια, καὶ ἀναψύχουσι καὶ πάλιν ἀφιασιν.”⁴⁾

Μὲ τὴν γνώμην ταύτην συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων: “Μόνον γὰρ δεκτικὸν πνεύματος ἀρτηρίαί.”⁵⁾

1) Ἐπιδημιῶν τὸ δεύτερον, Τμήμα IV (V, σελ. 120 καὶ ἐξῆς).

2) Περὶ καρδίας § 7 (IX, σελ. 84).

3) Περὶ ζώων μορίων, βιβλ. A, 3, 4.

4) Περὶ ἱερῆς νούσου § 4 (VI, σελ. 368).

5) Ἀριστοτέλους, Περὶ πνεύματος, 5.

Ὁ φιλόσοφος Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ὁ καὶ φυσικὸς ἐπικαλούμενος (V π. X. αἰών), ἐφρόνει ὅτι ὁ ἀῆρ εἰσπνεόμενος διὰ τῶν ἀρτηριῶν, διανέμεται καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἐπειδὴ δὲ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρτηριακὴν κοιλίαν τῆς καρδίας, ἐκάλει αὐτὴν “πνευματικὴν”. Ἡ πλάνη αὕτη διετηρήθη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, γενομένη ἀποδεκτὴ ὅχι μόνον ἐπὶ τῆς ἱπποκρατικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων. Ὅτι δὲ ὁ Ἀναξιμένης ἀπέδιδεν εἰς τὸν νοῦν, ὁ Διογένης ἀπέδιδεν εἰς τὸν ἄερα, ὅστις εἶναι τὸ ἀγέννητον, τὸ ἄπειρον καὶ λογικὸν ὄν: “μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ αἰδιδιον καὶ ἀθάνατον καὶ πολλὰ εἰδός”, τὸ ὅποιον κυβερνᾷ καὶ διακοσμεῖ πάντα.

Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, ἐπιφανὴς ἰατρός τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου μ. X. αἰῶνος, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς σχετικά:

— “Φλέβες μὲν εἰσὶν ἄγγεῖα περιεκτικὰ αἵματος, δι' ὧν τὸ αἷμα εἰς πάντας τοὺς τοῦ σώματος τόπους παραπέμπεται, ἀρτηρίαι δὲ εἰσὶν ἄγγεῖα περιεκτικὰ μὲν αἵματος ποσῶς, πνεύματος δὲ πλέον πολὺ, ἐν οἷς ὁ σφυγμὸς γίγνεται, καὶ ἀπὸ τῆς καρδίας ἐκθλιβόμενον πνεῦμα δι' αὐτῶν εἰς ὅλον τὸν ὄγκον (δηλαδή τὸ σῶμα) ἀναδίδεται.” (Περὶ ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων, σελ. 183).

Ὁ Γαληνός, μολονότι παραδέχεται τὸ πνεῦμα, ἐν τούτοις φρονεῖ ὅτι εἰς τὰς ἀρ-

Οἱ παραδεχόμενοι ὅτι αἱ φλέβες ἄρχονται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου, οὐδεμίαν ἀκριβολογίαν παρέχουν περὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς αὐτῶν ἀρχῆς, οὔτε περὶ τῆς ἐνδοκρανιακῆς διαδρομῆς αὐτῶν. Τὸ κατωτέρω χωρίον ἐκ τοῦ “Περὶ σαρκῶν”, κατὰ τὸ ὅποιον: “Ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου τῆς μήνιγγος φλὲψ καθήκει εἰς τὸν ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὀστέου,”¹⁾ εἶναι ἐντελῶς ἀσαφὲς καὶ ἀόριστον. Καὶ ὅμως ἡ φλὲψ αὕτη, σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ, θὰ παίξῃ εἰς τὸν μηχανισμόν τῆς ὁράσεως τὸν ρόλον τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, ἀγνώστου τότε. Τὸ πᾶν γίνεται, πράγματι ὥσάν αἱ φλέβες νὰ ἤρχιζον οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ’ ἐκ τῶν μηνίγγων, ἐκ τοῦ κρανίου ἢ ἐκ τῶν καλυπτόντων αὐτὸ μαλακῶν μορίων. Ἀναχωροῦσαι ἐντεῦθεν αἱ φλέβες διασκορπίζονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, διὰ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀναχωρήσεώς των, διὰ τῶν παραδοξότερων ὁδῶν. Οὕτω, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ “Περὶ ἀνθρώπου φύσιος”, ἡ τρίτη συζυγία π. χ. τῶν φλεβῶν φέρεται ἐκ τῶν κροτάφων διὰ τοῦ αὐχένος εἰς τὰς ὠμοπλάτας, ἔπειτα δὲ μεταβαίνει εἰς τὸν πνεύμονα, ἡ μὲν τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς πρὸς τὰ ἀριστερά, ἡ δὲ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὰ δεξιά:

“Αἱ δὲ τρίται φλέβες ἐκ τῶν κροτάφων διὰ τοῦ αὐχένος ὑπὸ τὰς ὠμοπλάτας, ἔπειτα ξυμφέρονται ἐς τὸν πνεύμονα καὶ ἀφικνέονται, ἡ μὲν ἀπὸ τῶν δεξιῶν ἐς τὰ ἀριστερά, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν ἐς τὰ δεξιά.”²⁾

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ ὀστέων φύσιος”, δὲν παραδέχεται ὅτι μία μοναδικὴ φλὲψ ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ κρανίου διαιρεῖται ἀμέσως εἰς τέσσαρας συζυγίας, αἱ ὁποῖαι πάλιν ὑποδιαιροῦνται καὶ τῶν ὁποίων ἐκάστη ἀρδεύει ἰδιαιτέραν περιοχὴν.

“Καρδίας πηγὴ· ξυγγενὴς φλὲψ τείνει διὰ φρενῶν, ἥπατος, σπληνός, νε-

τηρίας συνυπάρχει καὶ αἷμα “ξανθόν, θερμὸν καὶ λεπτομερὲς καὶ πνευματώδες, οὗ ἡ πρώτη γένεσις ἐν τῇ ἀριστερᾷ κοιλίᾳ τῆς καρδίας καὶ διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐφ’ ὅλου τοῦ σώματος διανέμεται.” (Περὶ δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν).

Καὶ ὅμως, πρὸ τοῦ Ἱπποκράτους ὁ Εὐρυφῶν, περίδοξος ἰατρὸς ἐκ Κνίδου (V π. Χ. αἰών), ὑπεστήριξεν ὅτι αἱ ἀρτηρίαι περιέχουν αἷμα, παραδεχόμενος ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἱπποκράτην, ὅτι ἡ αἱμορραγία προέρχεται ἐκ τῶν φλεβῶν: — “Alii vero eruptiones, λέγει ὁ Καίλιος Αὐρηλιανός, ut Hippocrates, Eurypho: sed Hippocrates solarum venarum; Eurypho vero, etiam arteriarum.” (Morb. Chron. βιβλ. Β’, κεφ. 10).—“Ἦτοι: οἱ ἰατροὶ Ἱπποκράτης καὶ Εὐρυφῶν, ἀποδίδουν τὴν αἱμορραγίαν εἰς ἐκχυσιν αἵματος. Ὁ μὲν Ἱπποκράτης μόνον διὰ τῶν φλεβῶν, ὁ δὲ Εὐρυφῶν διὰ τῶν φλεβῶν καὶ τῶν ἀρτηριῶν.

Ὁ Ἱπποκράτης καλεῖ, πράγματι, τὰς αἱμορραγίας “αἵματος ρήξις,” εἰς ὅλα δὲ τὰ χωρία τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς, γίνεται λόγος μόνον περὶ φλεβῶν, π. χ. περὶ τῆς νεφρικῆς αἱμορραγίας, τῆς πνευμονικῆς, τῆς ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ αἱμορραγίας. Ἡ μαρτυρία τοῦ Καιλίου Αὐρηλιανοῦ, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Εὐρυφῶν ἀπέδιδε τὴν αἱμορραγίαν τόσον εἰς τὰς ἀρτηρίας, ὅσον καὶ εἰς τὰς φλέβας. Ἐπὶ πλέον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Εὐρυφῶν ἐπίστευεν ὅτι αἱ ἀρτηρίαι εἶναι πλήρεις αἵματος, οἱ δὲ Ἱπποκρατικοὶ πλήρεις ἀέρος. (Littre, Introduction Générale, Τόμ. Α’, σελ. 206).

1) Περὶ σαρκῶν § 17 (VIII, σελ. 604).

2) Περὶ ἀνθρώπου φύσιος § 11 (VI, σελ. 58).

„φρῶν ἐς ἰσχίον· περὶ γαστροκνημὴν ἐπὶ τὸν ταρσόν. Ἐτέρη δὲ ἐκ καρ-
 „δίης ὑπὸ μασχάλας, κληΐδας, σφαγᾶς, κεφαλὴν, ρίνα, μέτωπον, παρὰ τὰ
 „ῶτα ὠμούς μεταφρενον, στήθεα, γαστέρα, διὰ πήχεος. Ἡ δὲ διὰ μασχα-
 „λέων ἐπὶ πῆχυν, ἐπὶ ταρσόν.”¹⁾

Δηλαδή: μία φλέψ τῆς αὐτῆς φύσεως ἔξερχομένη ἐκ τῆς καρδίας, μετα-
 βαίνει εἰς τὰ κάτω μέρει, μία δὲ ἄλλη εἰς τὰ ἄνω μέρος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν συγγραφέα τοῦ “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον”,
 οὗτος παραδέχεται, ὅτι αἱ φλέβες ἀναχωροῦν ἐκ τῶν μαλακῶν μορίων τῆς
 κεφαλῆς:

“Ἄλλαι δύο φλέβες παρὰ τοὺς κροτάφους φέρονται ἐν μέσῳ τῶν κρο-
 „τάφων καὶ τῶν ὠτων, αἱ πιέζουσι τὰς ὄψεις καὶ σφύζουσιν αἰεὶ.”²⁾

Ἐπίσης:

“Ἄλλαι δύο φλέβες ἀπὸ τῆς κορυφῆς παρὰ τὰ ῶτα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν
 „τοῦ τραχήλου ἐκατέρωθεν, ἐς τὴν κοίλην φλέβα καλεομένην φέρονται. Ἡ
 „δὲ κοίλη φλέψ περαίνεται μὲν ὥς ὁ οἰσοφάγος. . . . φέρεται δὲ διὰ τῶν
 „φρενῶν. . . . καὶ σχίζεται ἐς τοὺς βουβῶνας καὶ ἐς τοὺς μηρούς ἐντός. . . .
 „ἐν τοῖς μηροῖσι. . . . καὶ τὰς κνήμας φέρεται ἐντὸς παρὰ τὰ σφυρά.”³⁾

Κατ’ ἄλλους ἱπποκρατικούς αἱ φλέβες δὲν ἄρχονται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου.
 Ἀπ’ ἐναντίας καταλήγουν εἰς αὐτόν, λαμβάνουσαι τὴν ἀρχὴν των ἐκ τοῦ
 ἥπατος ἢ ἐκ τοῦ σπληνός. Εἰς τὸ “Περὶ ἱερῆς νούσου”, ἀναγινώσκομεν
 τὰ ἑξῆς:

“Καὶ φλέβες δ’ ἐς αὐτόν (δηλ. τὸν ἐγκέφαλον), τείνουσιν ἐξ ἅπαντος
 „τοῦ σώματος, πολλαὶ καὶ λεπταί, δύο δὲ παχεῖαι, ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ ἥπατος,
 „ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ σπληνός. Καὶ ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ ἥπατος ὧδ’ ἔχει: τὸ μὲν τι
 „τῆς φλεβὸς κάτω τείνει διὰ τῶν ἐπὶ δεξιὰ παρ’ αὐτόν τὸν νεφρὸν καὶ τὴν
 „ζωὴν εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ μηροῦ, καὶ καθήκει ἐς τὸν πόδα, καὶ καλέεται κοί-
 „λη φλέψ· ἡ δὲ ἑτέρα ἄνω τείνει διὰ τῶν φρενῶν τῶν δεξιῶν καὶ τοῦ πλεύ-
 „μονος· ἀπίσχειται δὲ καὶ ἐς τὴν καρδίην καὶ ἐς τὸν βραχίονα τὸν δεξιόν·
 „τὸ δὲ λοιπὸν ἄνω φέρει διὰ τῆς κληΐδος ἐς τὰ δεξιὰ τοῦ αὐχένος, ἐς αὐτὸ
 „τὸ δέσμα, ὥστε κατάδηλος εἶναι παρὰ δὲ τὸ οὖς κρύπτεται καὶ ἐνταῦθα
 „σχίζεται, καὶ τὸ μὲν παχύτατον καὶ μέγιστον καὶ κοιλότερον ἐς τὸν ἐγκέφα-
 „λον τελευτᾷ, τὸ δὲ ἐς τὸ οὖς τὸ δεξιὸν φλέβιον λεπτόν, τὸ δὲ ἐς τὸν ὀφ-
 „θαλμὸν τὸν δεξιόν, τὸ δὲ ἐς τὸν μυκτῆρα.”⁴⁾

1) Περὶ ὁστέων φύσιος § 2 (IX, σελ. 168).

2) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον § 3 (VI, σελ. 280).

3) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον § 3 (VI, σελ. 282).

4) Περὶ ἱερῆς νούσου § 3 (VI, σελ. 366).

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ἀρχὴν τῶν φλεβῶν καὶ τοῦ αἵματος παρεδέχετο τὴν καρ-
 δίαν: “Ἐκ τῆς καρδίας, λέγει, τὸ αἷμα ῥέει εἰς τὰς φλέβας, εἰς τὴν καρδίαν ὅμως
 ἀπὸ πονθενᾶ δὲν ἔρχεται αἷμα, διότι τὸ σπλάγχχνον τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ πηγὴ, ἡ
 πρώτη δεξαμενὴ τοῦ αἵματος. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀνατομίας, ἀλλ’ ἐπίσης καὶ
 ἐκ τῆς σπουδῆς τοῦ ἐμβρύου, διότι ἐξ ὅλων τῶν ὀργάνων εἶναι τὸ πρῶτον ὅπου πα-
 ρατηροῦμεν τὸ αἷμα.” Εἰς τὴν καρδίαν ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης τοποθετεῖ τὴν ἔδραν

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δευτέραν (δηλ. τὴν ἐκ τοῦ σπληνὸς ἀρχομένην) αὕτη διαιρεῖται πρὸς τὰ **ἀριστερά**, πρὸς τὰ κάτω καὶ ἄνω, ὅπως καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἥπατος ἐρχομένη, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἶναι λεπτοτέρα καὶ ἀσθενεστερά¹⁾.

Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν: ἐγκέφαλος, ἥπαρ, σπλὴν κτλ. αἱ αἱμοφόροι φλέβες, διὰ τοῦς ἱπποκρατικούς διαγράφουν ἓνα **κύκλον**, ὁ ὅποιος δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος. Τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην ἐκφραῖζουσιν πολλάκις καὶ σαφῶς.

Ὁ ἓνας λέγει:

“Κοινωνέουσι δὲ πᾶσαι αἱ φλέβες καὶ διαρρέουσιν ἐς ἑαυτάς: αἱ μὲν γὰρ „σφίσιν ἑαυταῖς ξυμβάλλουσιν, αἱ δὲ διὰ τῶν φλεβίων τῶν διατεταμένων „ἀπὸ τῶν φλεβῶν, αἱ δὲ τρέφουσιν τὰς σάρκας”²⁾.

Ὁ ἄλλος γράφει, ὅτι αἱ φλέβες:

“Ἀπὸ μιῆς διαβλαστάνουσι, καὶ αὕτη μὲν ἡ μία ὅθεν ἦραται καὶ ἡ τε „τελεύτηκεν οὐκ οἶδα. Κύκλου γὰρ γεγενημένου ἀρχὴ οὐκ εὐρέθη”³⁾.

Καὶ ἓνας τρίτος, προσθέτει:

“Ἐμοὶ δοκεῖ ἀρχὴ μὲν οὐδεμία εἶναι τοῦ σώματος, ἀλλὰ πάντα ὁμοίως „ἀρχὴ καὶ πάντα τελευτή. Κύκλου γὰρ γραφέντος ἀρχὴ οὐχ εὐρέθη”⁴⁾.

τῆς σκέψεως, διότι ἡ ἀρχὴ τοῦ αἵματος καὶ τὸ κέντρον τῆς νοήσεως πρέπει νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄργανον.

1) Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ καρδιο-ἀγγειακοῦ συστήματος, ἀναφέρομεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ καρδίας,” μικροῦ πονηματίου τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς, μεταξὺ ἄλλων, λέγει τὰ ἑξῆς:

“Ἡ καρδίη μῦς ἐστὶ κάρτα ἰσχυρός, οὐ τῷ νεύρῳ, ἀλλὰ σχήματι σαρκός. Καὶ δύο γαστέρας ἔχει διακεκριμένας ἐν ἐνὶ περιβόλῳ, τὴν μὲν ἔνθα τὴν δὲ ἔνθα.” (§ 4, IX, σελ. 82). Κατόπιν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ περικαρδίου καὶ τοῦ ὑγροῦ τὸ ὅποιον περιέχει, περὶ τῶν σιγμοειδῶν βαλβίδων, τὰς ὁποίας, διὰ πολλῶν πειραμάτων ἀποδεικνύει ἀδιαβάτους εἰς τὰ ἐκ τῆς ἀορτῆς ἐρχόμενα ὑγρά. Ἀποφαίνεται δὲ ὅτι ἡ καρδία συνδέεται μὲ τοὺς πνεύμονας διὰ τῶν φλεβῶν καὶ μιᾶς ἀρτηρίας: **Αἱ φλέβες φέρουν τὸν αἶρα τοῦ πνεύμονος εἰς τὴν ἀριστερὰν κοιλίαν, καὶ ἡ ἀρτηρία μεταβαίνει ἐκ τῆς δεξιᾶς κοιλίας εἰς τὸν πνεύμονα διὰ τὴν χορηγήσῃ τὸ θρεπτικὸν αἷμα.** Ἀλλὰ διατί, προσθέτει, ὁ ἀὴρ εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τὴν καρδίαν πρὸς ἀνάψυξίν της, οἱ δὲ κόλποι χρησιμεύουν ὥς φυσητήρες πρὸς μετριάσμον τῆς καρδιακῆς θερμότητος; Ἡ ἀριστερὰ καρδία δι’ αὐτόν, ὅπως καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ἡ ἔδρα τοῦ ἐμφύτου πυρός, πνοῆς ἢ πνεύματος. Καὶ ὁ ἑξοχος φυσιολόγος παρετήρησεν ἀκόμη ὅτι οἱ κόλποι δὲν συστέλλονται ταυτοχρόνως μὲ τὰς κοιλίας.

Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ τροφῆς,” ἐννοῶ τὸ σύνολον τῶν καρδιο-ἀγγειακῶν λειτουργιῶν: Αἱ φλέβες, πηγάζουσιν ἐκ τοῦ ἥπατος, ὅπου ἐρχονται χωνευμένοι αἱ εἰς τὸν στόμαχον εἰσερχόμεναι τροφαί, φέρουν τὸ αἷμα—τροφὴν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος. Ἐξ ἄλλου, ὁ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρχόμενος ἀὴρ εἰσδύει εἰς τὸν πνεύμονα καὶ ἐξ αὐτοῦ μεταβαίνει εἰς τὴν ἀριστερὰν κοιλίαν, ἡ ὁποία διὰ μέσου τῆς ἀορτῆς, τὸν διανέμει καθ’ ὅλον τὸν ὁργανισμόν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὸν αἶρα διὰ τοῦ ὀξυγόνου, θὰ ἀνεύρωμεν, διὰ μέσου τῶν πλανῶν τούτων, μίαν σύλληψιν, ἡ ὁποία ἔχει συγγενειάν τινα μὲ τὰς νεωτέρας ιδέας.

2) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον § 3 (VI, σελ. 282).

3) Περὶ ἀνθρώπου φύσιος § 11 (IX, σελ. 182).

4) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον § 1 (VI, σελ. 277).

Ἄλλ' αἱ γνώσεις αὗται εἶναι ἀρκεταὶ ὥστε νὰ διαγνώσωμεν εἰς αὐτὰς τὴν προαίσθησιν τῆς κυκλοφορίας, ὅπως διαβεβαιοῖ ὁ Littré;

“Εἶναι ἡ ἀνακάλυψις, λέγει, τοῦ Harvey, τὴν ὁποίαν προησθάνθησαν „κατὰ τὸν σαφέστερον τρόπον. Αἱ περὶ κύκλου καὶ κυκλοφορίας ἰδέαι οὔτε „κατενοήθησαν, οὔτε ἐσυνεχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φυσιολόγων. Ἐκεῖνοι „ἐπέμενον νὰ ἀνεύρουν μίαν ἀρχὴν τῶν φλεβῶν. Ὅσον ἡ ἀνατομία ἀπέ- „βαινεν ἀκριβεστέρα τόσον περισσότερον ἀνεγνωρίζετο ἡ διαδρομὴ τῶν φλε- „βῶν καὶ τῶν ἀρτηριῶν καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς καρδίας, τόσον πε- „ρισσότερον ἐπεβεβαιοῦτο ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἔπρεπε νὰ ἔχουν μίαν ἀρχήν. Αἱ „πραγματικαὶ ἀνακαλύψεις κατέστρεψαν ἐπιστημονικὰς ἰδέας μεγάλης σημα- „σίας. . . . Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς κυκλοφορίας εὐρίσκεται εἰς τὰ ἱπποκρατικά „συγγράμματα, ἀλλὰ τὴν ἀφίνουν διὰ νὰ ἀκολουθήσουν μίαν θεωρητικὴν „ἰδέαν ἡ ὁποία ἀπομακρύνει προφανῶς τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν πραγματικὴν „φύσιν τῶν ἀγγείων, τῆς καρδίας καὶ τοῦ αἵματος„¹⁾).

Χωρὶς νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν φιλοσοφικὴν ἔκτασιν τῆς περὶ κύκλου ἰδέας ταύτης, δυσκολευόμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοὺς ἱπποκρατικούς ὡς προδρομούς τοῦ Harvey. Ἀγνοοῦν ἀφ' ἑνὸς ὅτι αἱ ἀρτηρίαι περιέχουν αἷμα, καὶ συνε- πῶς τὰς ἀφίνουν ἔξω τοῦ κύκλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ τῶν φλεβῶν περιγραφὴ των εἶναι πλήρης πλανῶν. Ἀγνοοῦν ἐπίσης τὰς πραγματικὰς των ἀρχὰς καὶ τὴν λῆξιν των εἰς τὴν δεξιὰν καρδίαν. Ἐκ τῶν ἀρχαίων, ἐὰν θὰ ἡδύνατό τις νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόδρομος, οὗτος θὰ ἦτο ὁ Ἑρασίστρατος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε.

“Τὸ φλεβικὸν σύστημα ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὅπου καὶ αἱ ἀρτηρίαι, αἱ ὁ- „ποῖαι διασκορπιζόμεναι καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἔχουν τὴν ἀρχὴν των καὶ συμ- „βάλλουν εἰς τὴν αἰμοφόρον κοιλίαν (δεξιὰν κοιλίαν) τῆς καρδίας. Τὸ δὲ „ἀρτηριακὸν σύστημα ἔχει τὴν ἀρχὴν του, ὅπου αἱ φλέβες καὶ συμβάλλουν „εἰς τὴν πνευμονικὴν κοιλίαν (ἀριστερὰν κοιλίαν) τῆς καρδίας„.

Ὑπὸ ἀνατομικὴν ἔποψιν, κατόπιν τῶν γενομένων ἐπιφυλάξεων, ἐπὶ τῆς γεννήσεως τῶν ἀρτηριῶν εἰς τὴν περιφέρειαν, δὲν ἔχομεν τίποτε τὰ ψέξω- μεν. Ὑπὸ φυσιολογικὴν ὁμως ἔποψιν, αἱ ἀρτηρίαι δὲν περιέχουν πάντοτε αἷμα, καὶ πολὺ ἀπέχομεν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Harvey.²⁾

* *

Ὁ Ἱπποκράτης καὶ οἱ μαθηταί του, ἀγνοοῦν τελείως τὴν ὕπαρξιν τῶν νεύρων. Ὑπὸ τὸ ὄνομα “νεῦρα„ περιλαμβάνουν ἀδιακρίτως τὰ κυρίως νεῦ- ρα, τοὺς τένοντας, τοὺς συνδέσμους, τὰς ἀπονευρώσεις, ἐν ὀλίγοις ὅλα τὰ λευκὰ καὶ ἰνώδη μέρη τοῦ ὁργανισμοῦ.

“Τὰ νεῦρα, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον„

1) Littré, Introduction Générale, Τόμ. Α'.

2) Πλειότερα περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, βλέπε: Ἀχιλλέως Θ. Σαμο- θράκη, Μεγάλαι Ἱατρικαὶ Φυσιогνωμίαι: William Harvey (1578—1658) καὶ ἡ ἀνα- κάλυψις τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἱατρικῇ, 1936, σελ. 92 καὶ ἐξῆς.

„παρὰ τεταμένα τέ εἰσὶ παρ’ ὅλον τὸ σῶμα· ἰσχύουσι δὲ μάλιστα ἐν ἐκείνοις
 „τοῦ σώματος καὶ αἰεὶ παχύτατά ἐστιν, ἐν οἷσι τοῦ σώματος αἱ σίρκες ἐ-
 „λάχιστοί εἰσι: Καὶ τὸ μὲν σῶμα πᾶν ἔμπλεων νεύρων· περὶ δὲ τὸ πρόσω-
 „πον καὶ τὴν κεφαλὴν οὐκ ἐστὶ νεῦρα, ἀλλ’ ἴνες παρόμοιαι νεύροις μεταξὺ
 „τῶν τε ὀστέου καὶ τῆς σαρκὸς λεπτότεραι καὶ στερεώτεραι, αἱ δὲ νευ-
 „ροκοίλιοι„.¹⁾

Μεταξὺ τῶν λευκῶν τούτων μερῶν, ὑπάρχουν μερικὰ καλούμενα „τόνοι“, τὰ ὅποια φαίνονται ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἰδικὰ μας νεῦρα:

“Δύο δὲ τόνοι, λέγει εἰς τὸ “Ἐπιδημιῶν τὸ δεύτερον“, ἀπ’ ἐγκεφάλου
 „ὑπὸ ὀστέον τοῦ μεγάλου σπονδύλου ἄνωθεν, καὶ πρὸ τοῦ στομαχίου μᾶλλον
 „ἐκατέρωθεν τῆς ἀρτηρίας παρελθὼν ἑκάτερος ἐς ἑαυτὸν ἦλθεν ἵκελος ἐνὶ
 „ἔπειτα ἢ σπόνδυλοι καὶ φρένες πεφύκασιν, ἐνταῦθα ἐτελεύτων, καὶ τινες
 „ἐνδοιαστοὶ πρὸς ἥπαρ καὶ σπλῆνα ἀπὸ τούτου τοῦ κοινωνήματος ἐδόκουν
 „τείνειν. Ἄλλος τόνος ἐκατέρωθεν ἐκ τῶν κατὰ κληῖδα σπονδύλων, παρὰ
 „ράχιν παρέτεινεν ἐκ πλαγίων σπονδύλων, καὶ τῇσι πλευρῇσι ἀπένεμεν. Ὡ-
 „σπερ αἱ φλέβες, οὕτως οὗτοι διὰ φρενῶν ἐς μεσεντέριον μοι δοκέουσι τεί-
 „νειν, ἐν δὲ τούτοις ἐξέλιπον, οὗθις δ’ ὅθεν φρένες ἐξεπεφύκεσαν„.²⁾

Ὅσονδήποτε ἀτελὴς καὶ ἂν εἶναι ἡ περιγραφή αὕτη, προφανῶς ἀνίγε-
 ται εἰς τὸ πνευμονογαστρικὸν καὶ συμπαθητικὸν νεῦρον. Πρέπει ὅμως νὰ
 σημειώσωμεν ὅτι οὔτε ἡ ἀρχή, οὔτε τὸ τέλος, οὔτε αἱ λειτουργίαι τῶν τό-
 νων τούτων, ὑποπεύθησαν, εἰς τρόπον ὥστε, παρὰ τὰς θαυμασίας προό-
 δους τῶν κλινικῶν γνώσεών των, οἱ ἱπποκρατικοὶ ἀγνοοῦν τελείως τὴν ὑ-
 παρξίν τῶν κυρίως λεγομένων νεύρων.

Ἡ περὶ τῶν νεύρων ἄγνοιά των, θὰ καταστήσῃ ἀκατάληπτον ἓνα ἀπὸ
 τὰ σπουδαιότερα κεφάλαια τῆς φυσιολογίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἥτοι
 τὸ κεφάλαιον τῆς κινήσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως. Διότι, πῶς πράγματι, ἄναι
 τῆς γνώσεως τῶν νεύρων, ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσουν τὴν μετάδοσιν τῶν
 αἰσθητο-αἰσθητικῶν ἐρεθισμῶν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν μεταβίβασιν τῶν
 διαταγῶν τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τοὺς μῦς; Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον καλῶς παρατηρή-
 σει ὅτι μέρη τινὰ τῶν νεύρων τούτων εἶναι εὐαἰσθητα, ἀλλ’ οὐδὲν ἐξ αὐ-
 τοῦ ἐξήγαγον συμπέρασμα. Ἐπιστεύετο ἁπλῶς—κατὰ τοῦτο δὲν ἡπαιτῶντο
 ποσῶς—ὅτι τὸ σύνολον τῶν μερῶν τούτων (σύνδεσμοι, τένοντες, ἀπονευρώ-
 σεις, νεῦρα), εὗρίσκετο εἰς σχέσιν μὲ τὴν κίνησιν.

Ὅλη ἡ περὶ τῶν νεύρων φυσιολογία των περιορίζεται προφανῶς εἰς
 τὴν σπουδὴν τῶν ἐγκεφαλικῶν λειτουργιῶν. Ἄλλ’ ἡ ἐνέργεια τοῦ νευρικοῦ
 συστήματος ἦτο ἐπίσης ἄγνωστος.

Ἡ φυσιολογία τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τελείως ἄγνωστος. Τὴν ἔδραν τῆς
 αἰσθητικότητος τοποθετοῦν εἰς τὰ θωρακο-κοιλιακὰ ὄργανα: καρδίαν, διά-

1) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον § 5 (VI, σελ. 284).

2) Ἐπιδημιῶν τὸ δεύτερον § 2 (V, σελ. 124).

φραγμα, ἦπαρ, πρὸ πάντων ὅμως τὴν καρδίαν. Διὰ δέ; Διότι αἱ συγκινήσεις συνοδεύονται ἀπὸ καρδιακοὺς παλμούς, ἀπὸ συσπάσεις τοῦ ἐπιγαστρίου, ἀπὸ ἀλλοιώσεις τοῦ ἀναπνευστικοῦ ρυθμοῦ. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ἦτο παράλογον νὰ ἐντοπίζουσιν τὴν αἴσθησιν εἰς τὰ ὄργανα ταῦτα;

Ἡ λαϊκὴ αὕτη θεωρία, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν “καρδιακὴν θεωρίαν”, τῆς αἰσθήσεως, χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων, πιθανῶς δὲ καὶ πολὺ παλαιότερων. Θὰ υἱοθετηθῇ, πράγματι ὑπὸ τοῦ πλείστου τῶν ἀρχαίων: τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ζήνωνος, καὶ ἄλλων, καὶ πολλῶν ἐκ τῶν νεωτέρων. Ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς χιλιετηρίδας θὰ ἀντιτάσσεται εἰς τὴν “ἐγκεφαλικὴν θεωρίαν”, τῆς αἰσθήσεως. Πράγματι δέ, τὴν ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν Bichat, Pinel καὶ Esquirol, 3.000 μετὰ τὸν θάνατόν της.

Ὅλη ἡ περὶ τῶν νεύρων φυσιολογία των περιορίζεται προφανῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐγκεφαλικῶν λειτουργιῶν. Ἄλλ’ ἡ ἐνέργεια τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἦτο ἐπίσης ἄγνωστος.

Δι’ αὐτοὺς ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἓνας ἀδὴν. Εἶναι δέ, “λευκὸς καὶ ψαφάρως, ὅπως περ καὶ ἀδένες, μείζων δὲ ὁ ἐγκέφαλος τῶν ἄλλων ἀδένων.”¹⁾ Ὅπως δὲ κάθε ἀδὴν, οὕτω καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἔχει ὡς λειτουργίαν νὰ ἀπαλλάσῃ τὸν ὁργανισμόν ἀπὸ τὰ περιττὰ ὑγρά, ἢ ἄλλως εἰπεῖν, νὰ προσελκύῃ τοὺς χυμοὺς καὶ ἔπειτα νὰ τοὺς διασκορπίζῃ εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος. Ἐθεωρεῖτο, δηλαδή, ὡς δεξαμενὴ, ὅπου συνεσωρεύοντο τὰ ὑγρά, καὶ ὁπόθεν διεσκορπίζοντο καθ’ ὅλον τὸ σῶμα: “... τιμωρέων ὁ ἐγκέφαλος ἀποστερέει τὴν ὑγρασίην καὶ ἐπὶ τὰς ἐσχατίας ἔξω ἀποστέλλει τὸ πλεόν ἀπὸ τῶν ροῶν.”²⁾

Ἐὰν οἱ χυμοὶ οὗτοι ἀλλοιούμενοι ὑπὸ τῆς χολῆς³⁾ ἢ τοῦ φλέγματος κατακρατηθοῦν ὑπὸ τοῦ ἐγκεφάλου, τότε προκαλοῦν εἰς αὐτὸν διαφόρους ἀσθενείας: ἀποπληξίαν, ἐπιληψίαν, παραληρήματα κτλ. Ἐὰν ἀπ’ ἐναντίας, ἔξαποστείλῃ αὐτοὺς εἰς διάφορα μέρη τοῦ ὁργανισμοῦ, τότε προκαλοῦν εἰς αὐτὰ διαφόρους ἀσθενείας ὑπὸ μορφὴν κατάρρων.

Ὁ συγγραφεὺς π.χ. τοῦ “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον,”⁴⁾ παραδέχεται ἑπτὰ κατάρρους (ρόους), προερχομένους ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου. Ὁ πρῶτος μεταβαίνει εἰς τοὺς ρώθωνας, ὁ δεύτερος εἰς τὰ ὦτα, ὁ τρίτος εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὁ τέταρτος εἰς τὸ στήθος ὅπου προκαλεῖ: πλευρίτιδα, περιπνευμονίαν, ἐμπύημα καὶ φθίσιν. Ὁ πέμπτος μεταβαίνει εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν, ὅπου παράγει τὴν φθίσιν: ἡ ὁσφὺς ἀποβαίνει ἐπώδυνος καὶ ὁ πάσχων νομίζει ὅτι τὸ πρόσθιον τῆς κεφαλῆς του εἶναι κενόν:—“Ὅταν δὲ ὀπισθεν ρεύσῃ (δηλ. ὁ κατάρρους) ἐς τὴν ράχιν, φθίσις γίνεται τούτῳ τοιάδε: τὴν

1) Περὶ ἀδένων § 10 (VIII, σελ. 564).

2) Αὐτόθι.

3) Ὁ ρόλος τῆς χολῆς εἰς τὰς νόσους ταύτας, ἀνάγεται εἰς τὸν Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον, ὁ ὅποιος διετέλεσε διδάσκαλος τοῦ Περικλέους.

4) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον § 10 (VI, σελ. 294).

ὁσφὺν ἀλγέει, καὶ τὰ ἔμπροσθεν τῆς κεφαλῆς κενὰ δοκέουσιν αὐτῷ εἶναι.»¹⁾ Πιθανὸν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην νὰ πρόκειται περὶ νευρικῆς τινος καταστάσεως. Ὁ ἕκτος φέρεται εἰς τοὺς σπονδύλους καὶ ὁ ἑβδομος εἰς τοὺς βουβῶνας, ὅπου προκαλεῖ ἰσχιαλγίαν, χωλότητα.

Ἐὰν οἱ κατάρροι κρατηθοῦν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, τότε προκαλεῖται ὑπ' αὐτῶν ἀσθένεια εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ εἰς ὅλον τὸν ὀργανισμόν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐκτίθεται εἰς δύο παθήσεις. Ἐὰν ἡ κρατηθεῖσα ὕλη εἶναι ὀξεῖα, προσβάλλεται ἀπὸ ἀποπληξίαν, ἐὰν ὅχι, τότε ὁ ἄνθρωπος θὰ παρουσιάσῃ διαταραχὰς τοῦ λογικοῦ, παραληρήματα, παραισθήσεις. Οἱ κατάρροι οὗτοι ἐπερχόμενοι χρησιμεύουν ὡς καθαρτικὰ τοῦ ἐγκεφάλου, ἄλλως θὰ ἐπέφερον ἀσθενείας καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸ σῶμα. Ἐὰν οἱ κατάρροι οὗτοι μεταβοῦν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα καὶ ὅχι πρὸς τὰ ἔξω, προκαλοῦν πολλὰς διαταραχὰς εἰς τὰ ὄργανα ταῦτα: ἐξελκώνουν τὸ ἐσωτερικόν, ἐὰν δὲ ὁ ἐγκέφαλος ἀποστείλῃ ὀξὺν τινα κατάρρουν, τότε οὗτος ἐπιδεινώνει τὸ κακόν. Ὅταν ὁ ἐγκέφαλος ἐξαποστέλλῃ ὅσα δέχεται, εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὴν ἰδίαν κατάστασιν. Ἐλκύει τὰ ὑγρά καὶ προκαλεῖ ἀσθενείας. Ἡ διπλῇ αὕτη κατάστασις παραμελουμένη ἐξασθενεῖ τὴν φύσιν, καὶ ὅταν αὕτη πάσχη θὰ ἔχῃ δύο βλάβας: ἀφ' ἑνὸς οἱ κατάρροι οὗτοι ἀνέχονται κακῶς τὴν πληθῶραν τῶν ὑγρῶν καὶ ἐρεθίζουν τὰ ὄργανα μὲ τὰς ἐτερογενεῖς καὶ ἀσυνήθεις ιδιότητάς των, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὁ ἐγκέφαλος ὁ ἴδιος πάσχει καὶ δὲν εἶναι ὑγιής. Ὅταν δὲ ἐρεθισθῇ, ὑφίσταται πολλὰς διαταραχάς, ἡ διάνοια διαταράσσεται. Ἐνίοτε ὁ πάσχων δὲν ὁμιλεῖ, πνίγεται. Ἡ νόσος αὕτη ὀνομαζέται ἀποπληξία. Ἐνίοτε ὁ κατάρρους δὲν εἶναι ὀξύς, ὅταν ὅμως περισσεύσῃ προκαλεῖ διαφόρους ἀσθενείας.

Ἐξ ἄλλου, *ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως, εἴτε διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, εἴτε διὰ μέσου τοῦ αἵματος.*

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ ἱερῆς νούσου,” βιβλίου, λέγει τὰ ἑξῆς:

— “Κατὰ ταῦτα νομίζω τὸν ἐγκέφαλον δύναμιν πλείστην ἔχειν ἐν τῷ ἄνθρωπῳ. Οὗτος γὰρ ἡμῖν ἐστὶν τῶν ἀπὸ τοῦ ἡέρος γινομένων ἐριμηνεύς, ἦν ὑγιαίνων τυγχάνῃ· *τὴν δὲ φρόνησιν αὐτῷ ὁ ἀῆρ παρέχεται.* Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ οὖα καὶ ἡ γλῶσσα καὶ αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες οἷα ἂν ὁ ἐγκέφαλος γινώσκῃ, τοιαῦτα προσήκουσι· γίνεται γὰρ παντὶ τῷ σώματι τῆς φρονήσιος, ὡς ἂν μετέχῃ τοῦ ἡέρος. Ἐς δὲ τὴν ξύνεσιν ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶν ὁ διαγγέλλων· ὁκόταν γὰρ παύσῃ τὸ πνεῦμα ὄνθρωπος ἐς ἐωυτόν, ἐς τὸν ἐγκέφαλον πρῶτον ἀφικνέεται, καὶ οὕτως ἐς τὸ λοιπὸν σῶμα σκίδναι· ὁ ἀῆρ καταλιπὼν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐωυτοῦ τὴν ἀκμὴν καὶ ὃ τι ἂν ἔῃ φρόνιμόν τε καὶ γνώμην ἔχον· ἐς γὰρ τὸ σῶμα πρῶτον ἀφικνέεται καὶ ὕστερον ἐς τὸν ἐγκέφαλον, ἐν τῇσι σαρκὶ καὶ ἐν τῇσι φλεβὶ καταλελοιπὼς τὴν διάγνωσιν ἐς τὸν ἐγκέφαλον ἂν ἴοι θερμὸς ἐὼν καὶ οὐχὶ ἀκραιφνής, ἀλλ' ἐπιμεμιγμένος τῇ ἱκμάδι τῇ ἀπὸ τῶν σαρκῶν καὶ τοῦ αἵματος, ὥστε

1) Αὐτόθι § 15 (VI, σελ. 308),

„μηκέτι εἶναι ἀκριβής... ὥσπερ οὖν καὶ τῆς φρονήσιος καὶ τοῦ ἡέρος πρῶ-
τος αἰσθάνεται τῶν ἐν τῷ σώματι ἐνεόντων, οὕτω καὶ ἦν τις μεταταβολή
ἰσχυροτάτη γένηται ἐν τῷ ἡέρι ὑπὸ τῶν ὠρέων, καὶ αὐτὸς ἐωυτοῦ διάφο-
ρος γίνηται ὁ ἀήρ, ὁ ἐγκέφαλος πρῶτος αἰσθάνεται.,¹⁾

Ἄλλαχοῦ πάλιν λέγει ὅτι αἱ ὕψισται λειτουργίαι τοῦ ἐγκεφάλου ἐπιτε-
λοῦνται ἐφ' ὅσον εἰσάγεται εἰς αὐτὸν ἀήρ διὰ τῶν φλεβῶν, παύουν δὲ ὅταν
ἀποκλεισθῇ διὰ τῆς εἰσόδου φλέγματος εἰς τὰς φλέβας:

— “Ὁ δ' ἐς πλεύμονά τε καὶ τὰς φλέβας ἀήρ ξυμβάλλεται ἐς τὰς κοι-
λίας ἐσιῶν καὶ ἐς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὕτω τὴν φρόνησιν καὶ τὴν κίνησιν
τοῖσι μέλεσι παρέχει, ὥστε, ἐπειδὴν ἀποκλεισθῶσιν αἱ φλέβες τοῦ ἡέρος
ὑπὸ τοῦ φλέγματος καὶ μὴ παραδέχονται ἄφωνον καθιστᾷσι καὶ ἄφρονα
τὸν ἄνθρωπον.,²⁾

Ὁ δὲ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ φυσῶν,” βιβλίου, γράφει τὰ ἐξῆς:

— “Ἡγεῦμαι δὲ μηδὲν εἶναι μᾶλλον ἐν τῷ σώματι ξυμβαλλόμενον ἐς
φρόνησιν, ἢ τὸ αἷμα· τοῦτο δέ, ὅταν μὲν ἐν τῷ καθεστῶτι μένη, μένει καὶ
ἢ φρόνησις, ἐξαλλάσσοντος δὲ τοῦ αἵματος, μεταπίπτει καὶ ἢ φρόνησις.,³⁾

Ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ καρδίας,” λέγει:

— “Γνώμη γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου πέφυκεν ἐν τῇ λαιῇ (ἀριστερὰ) κοιλίῃ,
καὶ ἄρχει τῆς ἄλλης ψυχῆς. Τρέφεται δὲ οὔτε σιτίοισι ἀπὸ τῆς νηδύος, ἀλλὰ
καθαρῇ καὶ φωτοειδεῖ περιουσίῃ ἐκ τῆς διακρίσεως τοῦ αἵματος.,⁴⁾

Ὁ διανοητικὸς ρόλος τοῦ αἵματος, πρὸ τῶν ἱπποκρατικῶν χρόνων, εἶχε
γίνει παραδεκτὸς ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ ἐρευνητῶν, ἰδίως δὲ τοῦ Ἑμπεδο-
κλέους, μετὰ δὲ τοὺς ἱπποκρατικὸς χρόνους, θὰ παραμείνῃ μέχρι τοῦ XVIII
αἰῶνος.⁵⁾

Ὁ Ἱπποκράτης καὶ οἱ μαθηταί του εἶχον κάποια ἰδέα, ὑποστηρίζοντες
ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὄργανον τῆς σκέψεως. Διότι πολλοὶ τῶν συγχρό-
νων τὸν ἡρνοῦντο τοποθετοῦντες τὴν διάνοιαν εἰς τὴν καρδίαν, ἰδίως
δὲ εἰς τὸ διάφραγμα (φρένες). Εἰν' ἀληθές, ὅτι οἱ ἱπποκρατικοὶ περιορί-
ζοντο βεβαιοῦντες, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος,
εἶναι ἢ ἔδρα τῆς διανοίας, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς κινήσεως. Χωρὶς νὰ πα-
ραβιάσωμεν τὸ κεῖμενον, δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν ἀπόδειξιν τούτου εἰς τὸ

1) Περὶ ἱερῆς νούσου § 16-17 (VI, σελ. 390 καὶ ἐξῆς).

2) Περὶ ἱερῆς νούσου § 7 (VI, σελ. 372).

3) Περὶ φυσῶν § 14 (VI, σελ. 110).

4) Περὶ καρδίας § 10-11 (IX, σελ. 88).

5) Διὰ τὸν Γαληνόν, τοῦτο θὰ γίνεται εἰς τὴν ἀριστερὰν κοιλίαν, ἢ ὁποία θὰ
κάμνῃ τὸ *μεῖγμα τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ αἵματος*, τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν γέννησιν τοῦ
ζωτικῶν πνεύματος. Τὸ ζωτικὸν τοῦτο πνεῦμα θὰ ἀποβῇ εἰς τὸν ἐγκέφαλον *ζωϊκὸν*
πνεῦμα, ἔνεκα τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς διυλίσεως εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλεται ὑπὸ
τῶν χοριοειδῶν πλεγμάτων.

Ὅπως βλέπωμεν, ἡ “ἀερώδης,” θεωρία καὶ ἡ “αἱματώδης,” θεωρία συναντῶνται
ἐνταῦθα καὶ ταυτίζονται κατὰ τινὰ τρόπον, διότι τὸ *ζωϊκὸν πνεῦμα* ἢ πνεῦμα ψυχι-
κόν, δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ μεῖγμα ἀέρος καὶ αἵματος διυλισμένον.

“Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων,, ὅπου ὁ Ἱπποκράτης ὑπενθυμίζει, ὅτι τὰ τραύματα τοῦ ἐγκεφάλου, προκαλοῦν παραληρημάτων, κινητικὰς καὶ αἰσθητικὰς διαταραχάς. Τὶ μπορεῖ νὰ εἴπωμεν, ἂν ὅχι ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὄργανον τῆς σκέψεως, τῆς κινήσεως καὶ τῆς αἰσθητικότητος;

“Διὸ φημὶ τὸν ἐγκέφαλον εἶναι τὸν ἐρμηνεύοντα τὴν ξύνεσιν, διακηρύττει ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ ἱερῆς νούσου,, βιβλίου. Αἱ δὲ φρένες ἄλλως οὐνομα ἔχουσι τῇ τύχῃ κεκτημένον καὶ τῷ νόμῳ, τῷ δ’ ἐόντι οὐκ οὐδὲ τῇ φύσει, οὐδὲ οἶδα ἔγωγε τίνα δύναμιν ἔχουσιν αἱ φρένες, ὥστε φρονέειν τε καὶ νοέειν... ἐπεὶ αἰσθάνονται γε οὐδενὸς πρότερον τῶν ἐν τῷ σώματι ἐόντων, ἀλλὰ μάτην τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχουσι καὶ τὴν αἰτίην, ὥσπερ τὰ πρὸς τῇ καρδίῃ ἅπερ ὦτα καλέουσι, οὐδὲν εἰς τὴν ἀκοὴν συμβαλλόμενα. Λέγουσι δὲ τινες ὡς φρονέομεν τῇ καρδίῃ καὶ τὸ ἀνιώμενον τοῦτό ἐστι καὶ τὸ φροντίζον· τὸ δὲ οὐκ οὕτως ἔχει.... Ἀλλὰ πάντων τούτων ὁ ἐγκέφαλος αἷτιός ἐστιν.,¹⁾

Εἰς ἄλλην δὲ σελίδα τοῦ ἰδίου βιβλίου, δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν τὰ ἑξῆς:

“Εἰδέναι δὲ χρὴ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἐξ οὐδενὸς ἡμῖν αἱ ἡδοναὶ γίνονται καὶ αἱ ἀφροσύναι καὶ γέλωτες καὶ παιδιαί, ἢ ἐντεῦθεν καὶ λῦπαι καὶ ἀνία καὶ δυσφροσύναι καὶ κλαυθμοί. Καὶ τούτῳ φρονεῦμεν μάλιστα καὶ νοεῦμεν καὶ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν καὶ γινώσκομεν τὰ τε αἰσχροὶ καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ ἡδέα καὶ ἀηδέα, τὰ μὲν νόμῳ διακρίνοντες, τὰ δὲ τῷ συμφέροντι αἰσθανόμενοι, τῷ δὲ καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ἀηδίας τοῖσι καιροῖσι διαγινώσκοντες, καὶ οὐ ταῦτ’ ἀρέσκει ἡμῖν. Τῷ δὲ αὐτέῳ τούτῳ καὶ μαινόμεθα καὶ παραφρονέομεν, καὶ δαίματα καὶ φόβοι παρίστανται ἡμῖν τὰ μὲν νύκτωρ, τὰ δὲ μεθ’ ἡμέρην, καὶ ἐνύπνια καὶ πλάνοι ἄκαιροι καὶ φροντίδες οὐκ ἱκεύμεναι, καὶ ἀγνωσίη τῶν καθεστώτων καὶ ἀηθία καὶ ἀπειρία. Καὶ ταῦτα πάσχομεν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου πάντα, ὅταν δ’ οὗτος μὴ ὑγιαίνῃ, ἀλλ’ ἢ θερμότερος τῆς φύσεως γένηται ἢ ψυχρότερος ἢ ὑγρότερος ἢ ξηρότερος ἢ τι ἄλλο πεπόνθη πάθος παρὰ φύσιν ὃ μὴ εἰώθει. Καὶ ἔη ἀνάγκη κινέεσθαι, κινευμένου δὲ μήτε τὴν ὄψιν ἀτρεμίζειν μήτε τὴν ἀκοήν, ἀλλ’ ἄλλοτε ἄλλο ὄρα καὶ ἀκούειν, τὴν τε γλῶσσαν τοιαῦτα διαλέγεσθαι οἷα ἂν βλέπῃ τε καὶ ἀκούῃ ἐκάστοτε. Ὁκόσον δ’ ἂν ἀτρεμήσῃ ὁ ἐγκέφαλος χρόνον, τοσοῦτον καὶ φρονέει ὁ ἄνθρωπος.,²⁾

Καὶ μόνον τὸ πρῶτον μέρος τοῦ χωρίου τούτου ἐὰν ἐξετάσωμεν, δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ θαυμάσωμεν τὴν λεπτὴν ψυχολογίαν. Ἀναφέρεται, ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ **ὄργανον τῶν δυνεῶν**. Μικρά τις πραγματεία τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς, ἀφιερωμένη καθ’ ὁλοκληρίαν εἰς τὰ **δυνεῖρα**, μαρτυρεῖ τὸ περὶ αὐτῶν ἐνδιαφέρον καὶ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἔπαιζον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱατρικὴν.

1) Περὶ ἱερῆς νούσου § 17 (VI, σελ. 392 καὶ ἐξῆς).

2) Περὶ ἱερῆς νούσου § 14 (VI, σελ. 386 καὶ ἐξῆς).

Ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας ταύτης παραδέχεται δύο εἶδη ὄνείρων: τὰ μὲν ἀποστελλόμενα ὑπὸ τῆς θεότητος, τὰ δὲ ἄλλα ὀφειλόμενα εἰς τὴν κατὰστασιν τοῦ σώματος μας. ¹⁾

Καὶ ὁ ὕπνος ἐπίσης εἶναι λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου. Ὁ δὲ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ φνυσῶν,” βιβλίου, ἐξηγεῖ αὐτὸν διὰ τινος συμφορήσεως τοῦ ἐγκεφάλου.

“Ὅταν γὰρ ἐπέλθῃ τῷ σώματι ὁ ὕπνος, λέγει, τότε τὸ αἷμα ψύχεται, „φύσει γὰρ πέφυκεν ὁ ὕπνος ψύχειν· ψυχθέντι δὲ τῷ αἵματι νωθρότεραι „γίνονται αἱ διέξοδοι δῆλον δὲ ῥέπει γὰρ τὰ σώματα, καὶ βαρύνεται καὶ „τὰ ὄμματα συγκλείεται, καὶ ἡ φρόνησις ἀλλοιοῦται, δόξαι δὲ τινες ἕτεροι „ἐνδιατρίβουσιν, ἃ δὴ ἐνύπνια καλέονται.” ²⁾

Ὁ Ἀλκμέων ἀπ’ ἐναντίας, κατὰ τι πρεσβύτερος τοῦ Ἱπποκράτους (ἀρχαί τοῦ V π. Χ. αἰῶνος), ἐξηγεῖ τὸν ὕπνον διὰ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ αἵ-

1) Τὰ πρῶτα ἢ θεῖα ὄνειρα προμηνύουν εὐτυχῇ ἢ δυσάρεστα γεγονότα, ἀλλ’ οἱ ἐρμηνευταί των, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡπατώντο πολλάκις, περιορίζονται μόνον εἰς προσευχάς, χωρὶς νὰ φροντίζουν καὶ πῶς πρέπει νὰ προφυλαχθοῦν ἐξ αὐτῶν. “Καὶ τὸ μὲν εὐχεσθαι, λέγει, πρέπον καὶ λίην ἐστὶν ἀγαθόν· δεῖ δὲ καὶ αὐτὸν ξυλλαμβάνοντα τοὺς θεοὺς ἐπικαλέσθαι.” (Περὶ ἐνυπνίων § 88 (VI, σελ. 642).

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ δεύτερα, τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος, ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἀπιστεύτους ἐξηγήσεις. Ἐτσι τὰ ὄνειρα, ἐὰν ἀναπαριστῶσι τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις τῆς ἡμέρας, εἶναι εὐνοϊκὰ καὶ σημαίνουν ὑγείαν, ἐὰν δὲ συγκρούωνται πρὸς τὰς πράξεις καὶ τὰς σκέψεις, σημαίνουν σωματικὰς διαταραχὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σοβαράς, τὰς ὁποῖας πρέπει νὰ θεραπεύουν διὰ τῆς διαίτης καὶ τῶν ἀσκήσεων. Εἰσερχόμενος δὲ εἰς λεπτομερείας, ἀποφαίνεται, ὅτι ἐὰν βλέπουν καθ’ ὕπνου *οὐράνια φαινόμενα*: τὸν ἥλιον π. χ. τὴν σελήνην, τὰ ἄστρα, ἀκολουθοῦντα κανονικὴν τροχίαν, τὸ ὄνειρον εἶναι εὐνοϊκὸν καὶ ὑπόσχεται ὑγείαν. Ἐὰν βλέπουν τὸ ἀντίθετον, τὰ ἄστρα διαταρασσόμενα κατὰ τὴν τροχίαν των π. χ. τοῦτο προμηνύει ἀσθενείαν, καὶ τότε ἐπιβάλλεται προφυλακτικὴ δίαιτα. Ἐὰν ἴδουν *γῆινα φαινόμενα*, ταῦτα εἶναι ἄλλοτε εὐνοϊκὰ καὶ ἄλλοτε δυσάρεστα. Τὸ νὰ ἀκούῃ τις ἢ νὰ βλέπῃ τι γίνεται ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ νὰ βαδίξῃ μετ’ ἀσφαλείας, νὰ τρέχῃ ἄνευ φόβου, νὰ βλέπῃ τὴν γῆν καλῶς καλλιεργημένην, τὰ δένδρα πλήρη φύλλων καὶ καρπῶν κτλ. ὅλα αὐτὰ προμηνύουν ὑγείαν. Τὸ ἀντίθετον σημαίνει κάποια σωματικὴ βλάβη. Τὸ νὰ βλέπῃ ἐνδύματα λευκὰ καὶ καθαρὰ, εἶναι σημεῖον ὑγείας, μαῦρα δὲ σημεῖον ἀσθενείας κτλ. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δι’ ὄνείρων ἀγγελλομένων ἀσθενειῶν, ὁ συγγραφεὺς συμβουλεύει τὰ περιεργότατα τῶν φαρμάκων καὶ συμπεραίνει μετὰ πεποιθήσεως: “Τούτοισι χρώμενος, ὥς γέγραπται, ὑγίαινεῖ τὸν βίον.” (Περὶ ἐνυπνίων § 93 (VI, σελ. 662).

Τὰ καλὰ ὄνειρα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἰσορροπίαν τῶν χυμῶν, τὰ δὲ κακὰ ἀπὸ τὴν διατάραξιν τῆς ἰσορροπίας αὐτῶν. Πρὸς ἐξήγησιν δὲ τοῦ μηχανισμοῦ αὐτῶν, ὁ συγγραφεὺς ἀποφαίνεται, ὅτι κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἡ ψυχὴ δὲν ἀνήκει εἰς ἑαυτήν, ἐνῶ κατὰ τὸν ὕπνον “ὁκόταν τὸ σῶμα ἡσυχάσῃ, ἡ ψυχὴ κινευμένη καὶ ἐπεξέρπουσα τὰ μέρη τοῦ σώματος διοικεῖ τὸν ἑαυτῆς οἶκον, καὶ τὰς τοῦ σώματος πρῆξις αὐτῇ διαπρήσσεται. Τὸ μὲν γὰρ σῶμα καθευδὸν οὐκ αἰσθάνεται, ἡ δ’ ἐγρηγοροῦσα γινώσκει, καθορῇ τε τὰ ὁρατὰ καὶ διακσύει τὰ ἀκουστά, βαδίζει, ψαύει, λυπέεται, ἐνθυμέσται, ἐν ὄλῳ ἐοῦσα, ὁκῶσαι τοῦ σώματος ὑπηρεσίαι ἢ τῆς ψυχῆς, ταῦτα πάντα ἡ ψυχὴ ἐν τῷ ὕπνῳ διαπρήσσεται.” (Αὐτόθι § 1 (VI, σελ. 640).

2) Περὶ φνυσῶν § 14 (VI, σελ. 111 καὶ ἐξῆς).

ματος τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰς φλέβας, δηλαδή διὰ τῆς ἀναιμίας τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀλλὰ μήπως σήμερον ἔχομεν προχωρήσει περισσότερον; Βεβαίως ἔχομεν ἐντοπίσει τὸ ριθμιστικὸν κέντρον τοῦ εἰς τὴν αὐλακα τῆς τρίτης κοιμίας τοῦ ἐγκεφάλου (infundibulum) καὶ τὴν κορυφὴν τοῦ κρανίου, ἀγνοοῦμεν ὅμως ἀκόμη τὰς ἀκριβεῖς συνθήκας τοῦ ὕπνου. Ἐγένετο λόγος περὶ καματογόνων τῆς ὑπνοτοξίνης κτλ. ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν ἐλέχθη ἀκόμη ἡ τελευταία λέξις. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐγκεφαλικὴ ὑπεραιμία καὶ ἡ ἐγκεφαλικὴ ἀναιμία τῶν ἀρχαίων θὰ τύχουν μεγάλης εὐνοίας καὶ θὰ γνωρίσουν μακρὰν τύχην.

Ἐπίσης περὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, οἱ ἱπποκρατικοὶ ἔχουν ἀορίστους γνώμης. Διὰ τοῦτο, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ σαρκῶν,” βιβλίου, οὐκ ἂν „δικαίως καὶ αὐτῷ εἴη μυελὸς τοῦνομα· οὐ γὰρ ὅμοιος τῷ ἄλλῳ μυελῷ, ὡς „ἐν τοῖσιν ἄλλοιςιν ὁστέοιςιν ἐνι· μούνος γὰρ μήνιγγας ἔχει, ὁ δὲ ἄλλος οὐκ ἔχει.”¹⁾

Βεβαιοῦν δὲ ὅτι συνδέεται μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀλλ' ἐνῷ διὰ τὸν Τίμαιον τὸν Λοκρὸν²⁾ “ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἡ ρίζα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ,” διὰ τὸν Πραξαγόραν εἶναι τὸ ἀντίθετον.

Ὁ Ἱπποκράτης γνωρίζει τὰ προβλήματα ταῦτα:

— “Ἐν ἑτέρῳ λόγῳ, λέγει, δεδηλώσονται, ὅσαι τε καὶ οἷαι, καὶ ὅθεν „ὥρμημένοι, καὶ ἐν οἷοιςιν οἷα δύναται αὐτός.”³⁾

Δυστυχῶς ὅμως τὸ βιβλίον εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔδιδε τὰς σχετικὰς ἐξηγήσεις, δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν.

Ὁ Πλάτων, σύγχρονος τοῦ Ἱπποκράτους, ἀλλὰ κατὰ τι νεώτερος αὐτοῦ, εἶναι ὁ πρῶτος, φαίνεται, ὅστις ἀπέδειξε τὴν σπουδαιότητα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Δι' αὐτόν, ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός, ἀποτελούμενοι ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἀποτελοῦν ἓνα μόνον ὄργανον τὸν “μυελεγκέφαλον,” περιβαλλόμενον ὑπὸ ὁστεώδους περιβλήματος (κρανίου καὶ σπόνδυλοι), περὶ τὸν ὁποῖον ἐσχηματίσθη τὸ ἀνθρώπινον σῶμα.

Ὁ μυελεγκέφαλος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη: τὸν **ἐγκέφαλον**, τὸ σπουδαιότερον μέρος προωρισμένον νὰ δέχεται ὅπως μία γῆ καλλιεργημένη “τὸν θεῖον σπόρον,” ἥτοι τὴν βαρεῖαν ψυχὴν, καὶ ἀπὸ τὸν **νωτιαῖον μυελόν**, διαιρούμενον εἰς στρογγύλα καὶ ἐπιμήκη σχήματα. Μὲ τὸν τελευταῖον τοῦτον

1) Περὶ σαρκῶν § 4 (VIII σελ. 588).

2) Οὗτος ἦτο πυθαγόρειος φιλόσοφος ἐκ Λοκρῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἤκμασε δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος. Ἐφέρετο ὡς συγγραφεὺς τοῦ σωζομένου μικροῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον “Περὶ ψυχᾶς κόσμῳ.” Τοῦτο ὅμως φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπιτομὴ τοῦ Πλατωνικοῦ διαλόγου τοῦ φέροντος τὸν τίτλον “Τίμαιος,” εἰς τὸ ὁποῖον ὁ πυθαγόρειος φιλόσοφος ἀποτελεῖ τὸ κύριον πρόσωπον. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη ἡμφισβητήθη καὶ αὕτη ἡ ὑπαρξίς του.

3) Περὶ ἀρθρῶν § 45 (IV, σελ. 190).

συνδέονται “νεῦρα,” τὰ ὅποια οὕτω συνδέουν ἐμμέσως μὲ τὸν ἐγκέφαλον τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἥπαρ ἀμοιβαίως ἔδρας τῆς θυμοειδοῦς ἢ ἄρρενος ψυχῆς καὶ τῆς ἐπιθυμητικῆς ἢ θηλείας ψυχῆς.¹⁾ Οὕτω, ἡ θήλεια ψυχὴ συνδέεται μὲ τὸ κατώτερον μέρος, ἡ δὲ ἄρρενη ψυχὴ μὲ τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Εἰς τὰς ἰδέας ταύτας, θὰ ὑπῆρχεν ἓνα σχῆμα ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἐὰν τὰ ἐν λόγῳ “νεῦρα,” δὲν ἦσαν σύνδεσμοι. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι σύνδεσμοι, ὃ δὲ Πλάτων ἀγνοεῖ τὰ κυρίως λεγόμενα νεῦρα.

Αἱ ἀνεπαρκεῖς ἀνατομικαὶ γνώσεις ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰπποκράτους, μεγάλως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἄγνοιαν τῶν λειτουργιῶν τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὠδήγησαν εἰς ἐσφαλμένας θεωρίας ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς. —“Οἱ δύο οὗτοι κλάδοι τῆς Ἐπιστήμης: ἡ Ἀνατομία καὶ ἡ Φυσιολογία, λέγει ὁ Littré, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν ἀκόμη ἐντελῶς ἄγνωστοι, ὥστε κατ’ ἀνάγκην οἱ ἱατροὶ εἶχον ἀορίστους ἰδέας, μολονότι ἐνίοτε ἐμβριθεῖς.”²⁾

* * *

Ἐντεῦθεν αἱ προσπάθειαι τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἱατρῶν πρὸς εὗρεσιν ἀρχῆς τινος ἐξηγούσης τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Οὕτω, ἐπενόησαν τὴν **συγγενῇ ἢ ἔμφυτον θερμότητα** τοῦ ἀνθρώπου, μεγαλειτέραν εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, μικροτέραν δὲ κατὰ τὸ γῆρας, ἢ παρεδέχθησαν ἓνα τῶν τεσσάρων στοιχείων: τὸ πῦρ, τὸν ἀέρα, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ μετὰ τῶν ἰδιότητων αὐτῶν ἢ τῶν ἐναντιοτήτων αὐτῶν, ἢ ἓνα οἷονδῆποτε χυμόν, πικρόν, ἢ ἀραιὸν ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἀνθρώπον, τοῦ ὁποίου ἢ κατὰ ποσὸν αὕξις ἐπιφέρει ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀσθένειαν.

—“Ἐνι γὰρ ἀνθρώπῳ, λέγει ὁ Ἰπποκράτης, καὶ πικρὸν καὶ ἄλμυρόν, καὶ γλυκὺ καὶ ὀξύ καὶ στρυφνὸν καὶ πλαδαρόν, καὶ ἄλλα μυρία, παντοίας δυνάμεις ἔχοντα, πληθὸς τε ἰσχύν.”³⁾

1) Ὁ Πλάτων παραδέχεται τρεῖς ψυχὰς διαφόρους, ἔδρευούσας ἀμοιβαίως εἰς τρία διάφορα ὄργανα:

Τὴν βαρεῖαν ψυχὴν ἢ νοῦν, ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ.

Τὴν θυμοειδῆ ψυχὴν εἰς τὴν καρδίαν, δηλαδὴ πλησίον τοῦ ἐγκεφάλου ἵνα ἐκτελῇ ταχέως τὰς διαταγὰς τοῦ νοῦ καὶ χαλιναγωγῇ τὰς ἐπιθυμίας.

Τὴν ἐπιθυμητικὴν ψυχὴν ἢ αἰσθητικὴν ἢ βλαστικὴν εἰς τὸ ἥπαρ.

Ἡ βαρεῖα ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, ἡ θυμοειδὴς ἢ ἄρρενη ψυχὴ καὶ ἡ ἐπιθυμητικὴ ἢ θήλεια εἶναι θνηταί. Αἱ δύο τελευταῖαι αὐταὶ συνδέονται μὲ τὴν βαρεῖαν ἢ νοουσαν ψυχὴν διὰ μέσου τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ τῶν νεύρων (συνδέσμων ἢ φλεβῶν).

Διὰ τὸν Πλάτωνα, οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ (φῶς, ἤχος κτλ.), προσβάλλουν τὰ περιφερικὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων. Ἐκ τῶν περιφερικῶν δὲ τούτων ὀργάνων ἀναχωροῦν αἱ φλέβες αἱ ὅποια διασχίζουν τὸν ἐγκέφαλον καὶ μεταβαίνουν εἰς τὸ ἥπαρ διὰ νὰ φέρουν τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους, τοὺς ὁποίους θὰ ἀντιληφθῇ τὸ ἥπαρ. Εὗρισκόμεθα ἀκόμη μακρὰν τῆς ἐνότητος τῆς **ψυχῆς ζωῆς**.

2) Littré, Introduction Générale, Τόμ. Α', σελ. 441.

3) Περὶ ἀρχαίης ἱητρικῆς § 14 (1, σελ. 602). Πρβλ. καὶ Littré, Introduction Générale, Τόμ. Α', σελ. 190—193.

Ὁ Ἱπποκράτης προσελάθησεν ἐπίσης νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἱατρικὴν φυσιολογικὴν τινα ἀρχήν, καὶ ἀντεπεξελθὼν κατὰ τῶν φιλοσόφων οἱ ὅποιοι παρεδέχοντο, πότε μὲν τὸ ἓνα, πότε δὲ τὸ ἄλλο τῶν στοιχείων, πρὸς ἐξήγησιν τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, καὶ κατὰ τῶν ἱατρῶν, οἱ ὅποιοι ἐληγήθησαν τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπικράτησιν ἑνὸς τῶν τεσσάρων χυμῶν, ὑπεστήριζαν ὅτι ἡ ὑπαρξὶς τῶν φυσικῶν σωματίων ὀφείλεται εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἥτοι: τοῦ **πυρός**, τοῦ **ἀέρος**, τῆς **γῆς** καὶ τοῦ **ὕδατος**, καὶ τῶν δραστηκῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων: τοῦ **θερμοῦ**, ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ αἷμα, τοῦ **ψυχροῦ**, πρὸς τὸ φλέγμα, τοῦ **ὕγροῦ**, πρὸς τὴν μέλαιναν χολήν, καὶ τοῦ **ξηροῦ**, πρὸς τὴν κιτρίνην χολήν. Ἐπομένως, καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἀποτελῶν καὶ αὐτὸς μέρος τῆς φύσεως, δὲν ἐξαιρεῖται τοῦ νόμου τούτου, ἀλλ' ὅτι εἰς αὐτὸν ὑπάρχουν καὶ ἀντίστοιχα πρὸς τὰ τέσσαρα στοιχεία, οἱ κατ' ἐξοχὴν τέσσαρες χυμοί: τὸ **αἷμα**, τὸ **φλέγμα**, ἡ **ξανθὴ** ἢ **κιτρίνη** χολή, παραγομένη εἰς τὸ ἥπαρ, καὶ ἡ **μέλαινα** χολή, παραγομένη εἰς τὸν σπλῆνα καὶ "ἄλλα μυρία παντοίας δυνάμεις ἔχοντα, πληθὺς τε ἰσχύϊν."

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, λέγει, ἀποτελεῖται ἀπὸ αἷμα, φλέγμα, χολήν, κιτρίνην καὶ μέλαιναν. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ προκαλοῦντα τὴν ἀσθένειαν ἢ τὴν ὑγίειαν. "Ὅταν τὰ στοιχεία ταῦτα εὐρίσκονται εἰς κανονικὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν κρᾶσιν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν ποσότητα, ἡ δὲ μεῖξις αὐτῶν εἶναι τελεία, ὁ ἄνθρωπος τότε εἶναι ἰσάρετως ὑγιής. Ἀντιθέτως, ὅταν ἓνα τῶν στοιχείων τούτων ὑπερῷ ἢ πλεονάζῃ, ἢ ὅταν ἀπομονούμενον ἐν τῷ σώματι δὲν συνδυάζεται μετὰ λοιπὰ, τότε ὑπάρχει ἀσθένεια. Κατ' ἀνάγκην λοιπόν, ὅταν ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεία ταῦτα ἀπομονωθῇ καὶ παύσῃ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν γενικὸν νόμον, τότε ὅχι μόνον τὸ μέρος ποὺ ἐγκαταλείπει ἀσθενεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον συσσωρεύεται ἀλγεῖ καὶ πάσχει. Μία ὑπερβολικὴ π. χ. κένωσις χυμοῦ τινος, προκαλεῖ δυσφορίαν καὶ ταλαιπωρίαν εἰς τὸ σῶμα, ἐὰν ὅμως ἡ κένωσις αὕτη τοῦναντίον γίνῃ ἐσωτερικῶς, τότε ἡ μετάστασις αὕτη ἢ ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους χυμούς, ὑπάρχει φόβος, συμφώνως πρὸς ὅσα εἶπαμεν, νὰ προκαλέσῃ διπλοῦν ἄλγος, ἥτοι καὶ εἰς τὸ ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ τοῦ χυμοῦ μέρος, καὶ εἰς τὸ μέρος ὅπου συνεσωρεύθη.

— "Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἑωυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολήν, ξανθὴν τε καὶ μέλαιναν, καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτέφ' ἡ φύσις τοῦ σώματος, καὶ διὰ ταῦτα ἀλγέει καὶ ὑγιαίνει. Ὑγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὁκόταν μετρίως ἔχει ταῦτα τῆς πρὸς ἀλληλα κρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθους, καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἢ· ἀλγέει δὲ ὁκόταν τι τούτων ἔλασσον ἢ πλεονῇ ἢ ἢ χωρισθῇ ἐν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκρημένον ἢ τοῖσι ξύμπτωσιν. Ἀνάγκη γάρ, ὁκόταν τι τούτων χωρισθῇ, καὶ ἐφ' ἑωυτοῦ στῇ, οὐ μόνον τοῦτο τὸ χωρίον, ἐνθεν ἐξέστη, ἐπίνοσον γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐνθα ἂν ἐπιχυθῇ, ὑπερπιμπλάμενον ὀδύνην τε καὶ πόνον παρέχειν. Καὶ γὰρ ὅταν τι τούτων ἔξω τοῦ σώματος ἐκρωῇ πλεον τοῦ ἐπιπολάζοντος, ὀδύνην παρέχει ἢ κένωσις. Ἦν τ' αὖ πάλιν ποιήσεται ἔσω τὴν κένωσιν καὶ τὴν μετάστασιν καὶ τὴν

„ἀπόκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων, πολλὴ αὐτέῳ ἀνάγκη διπλῇν τὴν ὁδύνην παρέχειν κατὰ τὰ εἰρημένα, ἔνθεν τε ἐξέστη καὶ ἐνθα ὑπερέβαλεν., 1)

Οἱ ἐν τῷ σώματι χυμοὶ παράγονται ἐκ τῶν τροφῶν αἱ ὁποῖαι πάλιν ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν μνημονευθέντων στοιχείων. Ὅταν οἱ χυμοὶ οὗτοι εὐρίσκονται ἐν κανονικῇ ἀναλογίᾳ, τότε εἴμεθα ὑγιεῖς, ὅταν ὁμως ἕνας ἐξ αὐτῶν πλεονάζῃ ἢ μεθίσταται εἰς ἄλλο μέρος ἀσθενοῦμεν. 2) Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐν τῷ σώματι ὁμοιομερὴς μεῖξις τῶν τεσσάρων χυμῶν καὶ ἡ εἰς αὐτοὺς ἐννιάρχουσα ἁρμονία, ἀποτελεῖ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι τὰ φυσιο-λογικὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, ἡ τὴν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἰσότητα, ἡ δὲ ὑπερίσχυσις ἑνὸς καὶ μόνου χυμοῦ, τὰ φαινόμενα τῆς παθολογικῆς φυσιολογίας.

—“Διὰ τούτων πᾶς βίος καὶ ὑγιαίνουντι καὶ ἐκ νούσου ἀναστρεφομένῳ, καὶ κάμνοντι., ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἱπποκράτης. 3)

Ἐκ τῆς ἐπιδράσεως δὲ ταύτης γεννῶνται κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους καὶ ἀνάλογα νοσήματα, διαμορφοῦται ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκδηλοῦται ἡ ἰσχὺς ἢ ἡ ἀδράνεια τῶν ψυχικῶν δυνάμεων.

Εἰς τὴν μεῖξιν λοιπὸν ἢ τὴν κρᾶσιν τῶν χυμῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ὁργανισμῷ, ἐπεξήτησεν ὁ Ἱπποκράτης τὴν φυσιολογικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις συντηρεῖται διὰ τῆς καλῆς ποιότητος τῶν τροφῶν καὶ τῶν ποτῶν, διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ἀρχὴν τὴν ὁποίαν παρεδέχοντο καὶ οἱ Κνίδιοι ἰατροί. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ, ὁ Ἱπποκράτης πρόπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ἰδρυτὴς τῆς *χυμικῆς παθολογίας* ἢ *ὕγροπαθολογίας* (humorismus), ὅπως οἱ Κνίδιοι τῆς *ἰστογενοῦς παθολογίας* ἢ *στερεοπαθολογίας* (solidismus), ἔνεκα τῆς λεπτολόγου περιγραφῆς τῶν συμπτωμάτων τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῆς τάσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς τοπικῆς μᾶλλον ἀπόψεως τῆς ἐξετάσεως τῶν παθολογικῶν φαινομένων. Ἡ ἀρχὴ ὁμως αὕτη, ἂν καὶ ἀπὸ τινος ἀπόψεως, εἶναι σχετικῶς ἀληθεστέρα, ἐν τούτοις ἐλλείψει ἐπαρκῶν ἀνατομικῶν γνώσεων παρέμεινεν ἄκαρπος.

Ἡ μεγαλοφυεστέρα ὁμως θεωρία τῆς διανοίας τοῦ Ἱπποκράτους, ὑπῆρ-

1) Περὶ φύσιος ἀνθρώπου § 4 (VI, σελ. 38 καὶ ἐξῆς).

Εἰς τὸ “Περὶ νούσων”, βιβλ. IV, § 33 (VII, σελ. 542), καὶ “Περὶ γυνῆς”, § 3 (VII, σελ. 474), ἀναφέρεται πλὴν τῶν στοιχείων: αἷματος φλέγματος καὶ ξανθῆς καὶ μελαίνης χολῆς, καὶ τὸ ὕδωρ.

2) “Ἡ δ’ ὑγεία τῶν στοιχείων αὐτὰ πάλιν, λέγει ὁ Γαληνός, ἅττα ποτ’ ἂν ἢ πρὸς ἄλληλα συμμετρία· εἴτε γὰρ ἐξ ὄγκων καὶ πόρων, ὡς Ἀσκληπιάδης ὑπέθετο, τὰ τῶν ζώων σύγκειται σώματα, συμμετρία τούτων ἐστὶν ἡ ὑγεία· εἴτ’ ἐξ ἀτόμων, ὡς Ἐπίκουρος, εἴτ’ ἐξ ὁμοιομερῶν, ὡς Ἀναξαγόρας, εἴτ’ ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὕγρου, καθάπερ ὁ τε Χρῦσιππος καὶ πάντες οἱ Στωϊκοί, καὶ πρὸ αὐτῶν Ἀριστοτέλης καὶ Θεόφραστος, καὶ πρὸ τούτων ἔτι Πλάτων καὶ Ἱπποκράτης, ἡ τῶν στοιχείων κατὰ πάντων συμμετρία τὴν ὑγείαν ἐργάζεται.” (Γαληνοῦ, Περὶ Ἱπποκρατικῶν καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων, Τόμ. V, βιβλ. V, σελ. 449).

3) Περὶ ἀρχαίης ἡτρικῆς § 14 (Α΄. σελ. 600)).

ξεν ἢ παραδοχὴ τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ ἄνθρωπῳ διευθυνούσης ζωϊκῆς δυνάμεως: τῆς Φύσεως. Ἡ Φύσις, εἶνε ἡ ζωϊκὴ ἐνέργεια, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ὅχι μόνον ἡ συντήρησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπάνοδος ἀπὸ τῆς παθολογικῆς καταστάσεως εἰς τὴν φυσιολογικὴν, δηλαδή ἡ προσπάθεια τῆς ζωϊκῆς οἰκονομίας, ἣτις διαρκῶς τείνει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν φυσιολογικὴν κατάστασιν, παρ' ὅλας τὰς λειτουργικὰς διαταραχὰς καὶ ἀνατομικὰς ἀλλοιώσεις.

—“Νούσων, φύσις ἰητροί, λέγει ὁ Ἱπποκράτης. Ἀνευρίσκει ἡ φύσις „αὐτὴ ἐωυτῇ τὰς ἐφόδους, οὐκ ἐκ διανοίης, οἷον τὸ σκαρδαμύσσειν καὶ ἡ „γλῶσσα ὑπουργεῖ, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· ἀπαίδευτος ἡ φύσις ἐοῦσα καὶ „οὐ μαθοῦσα τὰ δέοντα ποιεῖ.”.¹⁾

Ἰήτειρα ὁμως φύσις δὲν σημαίνει ὅτι ἡ φύσις ἀρκεῖ πάντοτε νὰ θεραπεύσῃ, ἀλλ' ὅτι πολλάκις μόνη ἡ φύσις θεραπεύει.

Ἐπεταί ὅθεν ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἰατρός ὀφείλει νὰ παρατηρῇ καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως χρησιμοποιούμενα μέσα πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἀσθενείας. Ὄφείλει νὰ παρατηρῇ τὴν φύσιν διὰ νὰ δύναται, ἐν δεδομένῃ περιπτώσει, νὰ τὴν μιμηθῇ, καὶ νὰ βοηθῇ τὰς προσπάθειάς της. Μήπως κάμνομεν ἄλλο πρᾶγμα, ὅταν προκαλοῦμεν τοὺς ἐμέτους, τὰς διαρροϊκὰς κενώσεις, τὴν διούρησιν, τὴν διαφόρησιν, τὴν ἀπόχρεμψιν κτλ.; Ὁ Ἱπποκράτης λοιπὸν συνιστᾷ γενικῶς νὰ μιμούμεθα τὴν φύσιν. Συνιστᾷ ἐπίσης νὰ ἐνεργῶμεν ἐγκαίρως καὶ νὰ ἐπεμβαίνομεν ἐν καιρῷ.

Ἄλλη μεγαλοφυὴς θεωρία τοῦ Ἱπποκράτους, εἶναι ὅτι οὐδὲν ἀπόλλυται καὶ οὐδὲν γεννᾶται τὸ ὅποῖον δὲν ὑπῆρχε προηγουμένως, ἀλλ' ὅτι ἀναμιγνύμενα καὶ χωριζόμενα τὰ σώματα ἀλλάζουν ὑπόστασιν.

—“Ἀπόλλυται μὲν οὐδὲν ἀπάντων χρημάτων, οὐδὲ γίνεται ὅτι μὴ καὶ „πρόσθεν ἦν· ξυμμισγόμενα δὲ καὶ διακρινόμενα ἀλλοιοῦνται.”.²⁾

Τὴν ιδέαν ταύτην εἶχον ἤδη ἐκφράσει ὡς φιλοσοφικὸν ἀξίωμα πρῶτον οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι: Ἐμπεδοκλῆς καὶ Ἀναξαγόρας καὶ ἔπειτα ὁ Δημόκριτος, ἀλλὰ πρῶτος ἀπέδειξε πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον ὁ Lavoisier (1743-1754), θεμελιώσας ἐπὶ τῆς ἀφθαρσίας τῆς ὕλης τὴν νεωτέραν χημεῖαν: Rien ne se perd, rien ne se crée dans la Nature.

Ἡ φυσιολογία τῆς πέψεως δὲν ἦτο γνωστὴ.

Αἱ τροφαὶ συντελοῦν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἄνθρωπου. Εἰσερχόμεναι εἰς τὸν ὀργανισμόν ἀναλύονται διὰ τῆς πέψεως³⁾ εἰς τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὰς

1) Ἐπιδημιῶν τὸ ἕκτον, Τμήμα πέμπτον § 1 (V, σελ. 314).

2) Περὶ διαίτης τροφῶν § 4 (VI, σελ. 474).

3) Ὁ Κέλσος, εἰς τὸ Προοίμιόν του, (De medecina), ἀναφέρει τὰ ἐξῆς σχετικὰ περὶ τῆς λειτουργίας τῆς πέψεως:

• Καὶ ἄλλοι μὲν ἀκολουθοῦντες τὸν Ἐρασίστρατον, παραδέχονται ὅτι αὕτη γίνεται

στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ σώματος προσλαμβάνουν τὰ ἀναγκαιοῦντα δι' αὐτὰ στοιχεῖα.

Τὸ ἥπιο χρησιμεύει εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν φλεβῶν διασκορπίζεται καθ' ὅλον τὸ σῶμα.

Ἡ ἐπιγλωττὶς χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ παρακωλύῃ τὴν εἴσοδον τῶν τροφῶν καὶ τῶν ποτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχισται σταγόνες καταφθάνουσιν εἰς τοὺς πνεύμονας χρησιμεύουν εἰς τὴν ἀνάψυξιν αὐτῶν.

Ἐάν, πράγματι, λέγει, τὸ πλεῖστον τῶν ποτῶν μεταβαίνει εἰς τὴν κοιλίαν, μέρος αὐτῶν μεταβαίνει ἐπίσης καὶ εἰς τὸν λάρυγγα, ἀλλ' ὀλίγον καὶ ἀκριβῶς ὅσον πρέπει νὰ διέλθῃ διὰ μέσου τοῦ ἀνοίγματος, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτόν. Διότι ἡ ἐπιγλωττὶς κλείει ἀκριβῶς μὴ ἐπιτρέπουσα οὐδὲν νὰ διέλθῃ πλὴν τοῦ ποτοῦ.

—“Πίνει γὰρ ὢνθρωπος τὸ μὲν πολλὸν ἐς νηδύν... Πίνει δὲ ἐς φάρυγγα,¹⁾ τυτθὸν δὲ οἶον καὶ ὀκόσον ἂν λάθοι διὰ ρυμῆς ἐσθνέν· πῶμα γὰρ „ἀτρεκὲς ἢ ἐπιγλωσσὶς, κἂν διήσῃ μεῖζον ποτοῦ οὐδέν.,”²⁾

Τοιαύτη, ἄλλως τε, ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ ποιηταί: Σοφοκλῆς³⁾ καὶ Εὐριπίδης,⁴⁾ ἐσκέπτοντο ὅπως οἱ φιλόσοφοι, ὅτι δηλαδὴ τὰ ποτὰ ἢ μέρος τῶν ποτῶν μεταβαίνουν εἰς τὸν πνεύμονα πρὸς ἀνάψυξιν του. Ὁ ποιητὴς Ἀλκαῖος (600 π. Χ.) ἀναφωνεῖ:

Τέγγε πνεύμονας οἶνω

. πάντα δὲ δίψαις ὑπὸ καύματος.

(Ἀπόσπ. 39)

Δηλαδή: Δροσίσατε τὰ πνευμόνια σας . . . γιατί ὅλα διψοῦν ἀπ' τὴ μεγάλη ζέστη.

διὰ τρίψεως (teri cibum in ventre). Ἄλλοι συμφωνοῦντες μετὰ τοῦ Πλειστονίκου, μαθητοῦ τοῦ Πραξαγόρου, ὅτι γίνεται διὰ σήψεως (putriscere). Ἄλλοι πιστεύουν τὸν Ἱπποκράτην καὶ παραδέχονται τὴν πέψιν (per calorem cibos concoqui). Τέλος, οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου, . . . ὑποστηρίζουν ὅτι δὲν γίνεται πέψις, ἀλλ' ὅτι ἡ τροφή διασκορπίζεται εἰς τὸ σῶμα ἐντελῶς ὡμῇ, ὅπως ἐλήφθη. (Sed crudam materiam, sicut assumpta est, in corpus omne diduci).

1) Ὁ Ἱπποκράτης, δὲν κάμνει διάκρισιν μετὰ τὸ φάρυγγος καὶ λάρυγγος.

2) Περί καρδίας § 1 (IX, σελ. 80).

Τὴν γνώμην ταύτην, καθ' ἣν μέρος τῶν τροφῶν διέρχεται διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας, ἐπολέμησεν ἤδη ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἱπποκράτους Πόλυβος, διατεινόμενος ὅτι ἡ ἀναπνοὴ ἀποσκοπεῖ τὴν τόνωσιν τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ τὴν αὔξησιν τῆς ἐν αὐτῇ ποσότητος τοῦ αἵθερος.

Ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης, κατεπολέμησε τὴν γνώμην τῆς διαβάσεως τῶν ποτῶν διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας.

3) Ὁ Σοφοκλῆς ὁμιλῶν περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευασθέντων χαλκίων βωῶν, λέγει ὅτι “ἐκπνέουσι πνευμόνων ἀπό.” (Ἀπόσπ. 416).

4) Ὁ Εὐριπίδης (ἀπόσπ. 952), μολονότι παραδέχεται ὅτι ἀναπνέομεν διὰ τῶν πνευμόνων, παραδέχεται ἐπίσης, ὅτι τὰ ποτὰ εἰσέρχονται εἰς αὐτούς: “Οἶνος, περάσας πνευμόνων διαρροάς.”—Πρβλ. τοῦ ἰδίου Ἐκάβη, στίχ. 567: “τέμνει σιδήρῳ πνεύματος διαρροάς.”

Ἐπίσης ὁ Πλάτων εἰς τὸν Τίμαιον,¹⁾ φρονεῖ ὅτι κατὰ μέγα μέρος τὰ ποτὰ διέρχονται διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας, καὶ ὅτι εἰσερχόμενα εἰς τὸν πνεύμονα συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάψυξίν του.

Ὁ Δέξιππος ἢ Διώξιππος ὁ Κῶος, εἰς τῶν διαδόχων τοῦ Ἱπποκράτους, ὑπεστήριξε τὴν αὐτὴν γνώμην, προσθέτων ὅτι ἡ ἐπιγλωττὶς κλείει τὴν τραχείαν ἀρτηρίαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὰ λεπτότερα τῶν ὑγρῶν νὰ εἰσέρχονται εἰς αὐτήν.

Φιλιστίων ὁ Λοκρός, σύγχρονος τοῦ Πλάτωνος, ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἰδρυθείσης Σικελικῆς Σχολῆς, καὶ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος (περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου π. Χ. αἰῶνος), ὁ ἐπικληθεὶς διὰ τὴν σοφίαν αὐτοῦ “νεώτερος Ἱπποκράτης,” συμφωνοῦν μὲ τὴν γνώμην ταύτην, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀναπνοὴ χρησιμεύει πρὸς ἀνάψυξιν τῆς φυσικῆς θερμότητος, καὶ ὅτι μέρος τῶν ποτῶν εἰσέρχεται εἰς τὸν πνεύμονα.

* * *

Ἡ φωνὴ προέρχεται ἐκ τοῦ ἀέρος διερχομένου τὴν τραχείαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν διέκρινε τὸν λάρυγγα, τὸν ὁποῖον πάλιν δὲν διέκρινεν ἀπὸ τοῦ φάρυγγος.

Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἱπποκράτης, ὁμιλεῖ διὰ τοῦ ἀέρος, τὸν ὁποῖον προσελκύει εἰς ὅλον τὸ σῶμά του, κυρίως ὅμως εἰς τὰς κοιλότητάς του. Ὁ-θούμενος πρὸς τὰ ἔξω διὰ μέσου τοῦ κενοῦ, ὁ ἀὴρ προκαλεῖ ἤχον, διότι ἡ κεφαλὴ ἀντηχεῖ. Ἡ γλῶσσα ἀρθρώνει διὰ τῶν κινήσεών της: Ἀποφράσσουσα τὸν φάρυγγα (λάρυγγα) καὶ προσκρούουσα κατὰ τῆς ὑπερώας καὶ τῶν ὀδόντων, καθιστᾷ σαφεῖς τοὺς ἤχους.

“Διαλέγεται δὲ (ὁ ἄνθρωπος) διὰ τὸ πνεῦμα ἔλκων ἐς πᾶν τὸ σῶμα, „τὸ πλεῖστον δὲ ἐς τὰ κοῖλα αὐτὸς ἐσωτῶ· αὐτὸ δὲ θύραζε, ὠθεόμενον διὰ „τὸ κενὸν ψόφον ποιεῖ· ἡ κεφαλὴ γὰρ ἐπηχεῖ. Ἡ δὲ γλῶσσα ἀρθροῖ προσ- „βάλλουσα· ἐν τῷ φάρυγγι ἀποφράσσουσα καὶ προσβάλλουσα πρὸς τὴν „ὑπερώαν καὶ πρὸς τοὺς ὀδόντας ποιεῖ σαφηνίζειν.,”²⁾

* * *

Ἡ καρδία θεωρεῖται ὡς τὸ κέντρον τῆς ὁργανικῆς ζωῆς. Διὰ τῆς ἐμφύτου θερμότητος, ζωογονεῖ τὸ ἐκ τοῦ ἥπατος εἰς αὐτὴν ἐρχόμενον αἷμα, ἐνῶ τὸν ἀπὸ τῶν πνευμόνων καὶ διὰ τῶν πνευμονικῶν φλεβῶν προσερχόμενον ἀέρα χρησιμοποιεῖ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἐν αὐτῇ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶπαμεν, ἀποτελεῖ τὴν συνεκτικὴν οὐσίαν τῶν πάντων.

Καὶ διὰ μὲν τῶν φλεβῶν τὸ αἷμα ἀπὸ τοῦ ἥπατος διανέμεται καθ' ὅλον

1) Τίμαιος § 78. Πρβλ. Daremberg, *État de la Médecine entre Homère et Hippocrate*, σελ. 6 καὶ ἐξῆς.

2) Περὶ σαρκῶν § 18 (VIII σελ. 606-608).

τὸ σῶμα, μεταφέρον παντοῦ θερμότητα, διὰ δὲ τῶν ἀρτηριῶν ἀπὸ τῆς ἀρτερῆς κοιλίας τῆς καρδίας τὸ αἷμα πρὸς συντήρησιν τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς κινήσεως.

“Καὶ τὸ θερμὸν πλεῖστον ἐνὶ τῇσι φλεβί καὶ τῇ καρδίῃ καὶ διὰ τοῦτο „πνεῦμα ἢ καρδίῃ ἔχει θερμὴν ἐοῦσα μάλιστα τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.”¹⁾

Ἡ καρδιά περιβάλλεται ὑπὸ λείου χειτῶνος (τοῦ περικαρδίου), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὀλίγον ὀρρῶδες ὑγρὸν, χρησιμεῦον, ἀφ’ ἑνὸς μὲν ἵνα ἡ καρδιά πάλῃ δυνατὰ καὶ κανονικά, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ἵνα μετριάσῃ τὴν μεγάλην θερμότητα αὐτῆς. Τὸ ὀρρῶδες τοῦτο ὑγρὸν προσερχόμενον ἐκ τοῦ πνεύμονος διηθεῖται ὑπὸ τῆς καρδίας, ἥτις καιαναλίσκει αὐτό.

“Τοῦτο δὲ τὸ ὑγρὸν διορροῖ ἡ καρδίῃ πίνουσα, ἀναλαμβάνομένη καὶ „ἀναλίσκουσα, λάπτουσα τοῦ πνεύμονος τὸ ποτόν.”²⁾

Τὰ τοιχώματά της εἶναι παχέα καὶ κεῖται εἰς τινα κοιλότητα ὁμοιάζουσαν πρὸς ἰγδίον. Περιβάλλεται δὲ ἀπαλὰ ὑπὸ τοῦ πνεύμονος, οὗτω δὲ περιβαλλομένη μετριάσκει τὴν ὑπερβολικὴν θερμότητά της. Διότι, πράγματι ὁ πνεύμων ἐκ φύσεως εἶναι ψυχρός, καὶ ψύχεται ἀκόμη περισσότερον διὰ τῆς ἀναπνοῆς.

“Περίβολον δὲ ἔχει (ἡ καρδιά) παχύν, καὶ βόθρον ἐμβεβόθρωται τὸ εἶδος εἵκελον ὄλμω. Ἀλλὰ γὰρ ἤδη, καὶ τοῦ πνεύμονος ἐνδύεται μετὰ προσηνίας, καὶ κολάζει τὴν ἀκρασίην τοῦ θερμοῦ περιβαλλομένη. Ὁ γὰρ πνεύμων „φύσει ψυχρός· ἀτὰρ καὶ ψυχόμενος τῇ εἰσπνοῇ.”³⁾

Οἱ νεφροὶ χρησιμεύουν δίκην ἡθμοῦ πρὸς ἀπέκκρισιν τῶν οὕρων, ἀγνοεῖται ὅμως ἡ ἀκριβὴς λειτουργία αὐτῶν. Ἐχουν δὲ ἀδένες, καὶ μάλιστα μεγαλειτέρους τῶν ἄλλων ὀργάνων, διότι πληροῦνται ὑπὸ ἀφθόνου ὑγροῦ, τὸ συρρέον ὅμως εἰς αὐτοὺς ὑγρὸν δὲν ἀπορροφᾶται ὑπ’ αὐτῶν, ἀλλὰ ρέει πρὸς τὴν κύστιν διὰ δύο καθέτων σωλήνων (τῶν οὐρητήρων), οἱ ὅποιοι ἀναχωροῦντες ἐξ ἑκάστου τῶν νεφρῶν, καταλήγουν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κύστεως.

“Ἐχουσι δὲ καὶ οἱ νεφροὶ ἀδένες· καὶ γὰρ οὗτοι κορίσκονται πολλῆς „ὑγρασίας· μέζους δὲ αἱ ἀδένες ταύτη ἢ αἱ ἄλλαι ἀδένες ἐοῦσαι· οὐ γὰρ „ἐμπίνεται τοῖσι νεφροῖσι τὸ ὑγρὸν τὸ ἐπιρρέον, ἀλλὰ διαρρέει ἐπὶ κύστιν κάτω...⁴⁾

Παραδέχεται δὲ ὅτι ἡ κοιλία ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῆς κύστεως. Αἱ τροφαί, λέγει, καὶ τὰ ποτὰ μεταβαίνουν εἰς τὴν κοιλίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναχωροῦσαι ἴνες τεταμέναι φθάνουν μέχρι τῆς κύστεως, ἡ ὁποία διηθεῖ τὸ ὑγρὸν :

“Ἐς δὲ τὴν κοιλίην καὶ τὰ ἐσθιόμενα καὶ τὰ πινόμενα· χωρέουσιν, ἐκ „δὲ τῆς κοιλίης ἴνες ἐπὶ τὴν κύστιν, ἡ διηθεῖ τὸ ὑγρὸν, τεταμέναι εἰσί.”⁵⁾

1) Αὐτόθι § 6 (VIII, σελ. 592).

2) Περί καρδίας § 1 (IX, σελ. 80).

3) Αὐτόθι § 5 (IX, σελ. 84).

4) Περί ἀδένων § 6 (VIII, σελ. 560). —Πρβλ. καὶ “Περί ἀνατομῆς,” § 1 (VIII, σελ. 538).

5) Περί τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον § 8 (VI, σελ. 290).

“Όταν τὸ ἔμβρυον ἀρχίσῃ νὰ κινεῖται ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός του, τότε οἱ μαστοὶ καὶ αἱ θηλαὶ εὗρισκονται εἰς ὄργασμὸν καὶ ἀναφαίνεται τὸ γάλα, ἀλλὰ δὲν ρέει. Ἡ ἀπέκκρισις τοῦ γάλακτος γίνεται βραδύτερον διὰ τῆς πιέσεως, ὅταν δηλαδή, ἡ μήτρα ἐξογκωθῇ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐμβρύου καὶ πιέζει τὴν κοιλίαν τῆς γυναικός. Τότε τὸ παχύτερον μέρος τῶν τροφῶν καὶ τῶν ποτῶν, διασκορπίζεται εἰς τὸ ἐπίπλουν καὶ τὰς σάρκας:

“Όκόταν δὲ κινηθῇ τὸ ἔμβρυον, τότε δὴ ἐπισημαίνει καὶ τὸ γάλα τῇ „μητρὶ οἱ μαζοὶ γὰρ αἰείρονται, καὶ αἱ θηλαὶ ὀργῶσι· τὸ δὲ γάλα οὐ χω-
„ρέει Όκόταν δὲ αἱ μητραι ὀγκηραὶ ὑπὸ παιδίου πιέζωσι τὴν κοι-
„λίην τῆς γυναικός, τῆς δὲ κηλῆς πλήρεος ἐούσης ὁ ἐκπιεσμὸς γέννηται, ἀ-
„ποπιδύει τὸ πιότατον ἀπὸ γε τῶν βρωτῶν καὶ τῶν ποτῶν ἔξω εἰς τὸ ἐ-
„πίπλουν καὶ τὴν σάρκα.”¹⁾

Προσπαθεῖ δὲ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενον μὲ τὸ ἐξῆς παράδειγμα: Ἐάν, λέγει, ἀφίσωμεν τεμάχιον δέρματος ἐντὸς ἐλαίου καὶ διαποτισθῇ καλῶς, καὶ θλίψωμεν ἔπειτα αὐτό, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὸ ἔλαιον διαρρέει. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴν κοιλίαν ἣ ὁποία περιέχει τὸ ἐκ τῶν τροφῶν καὶ τῶν ποτῶν προερχόμενον παχὺ μέρος αὐτῶν.

Ἡ μήτρα, κατὰ τὸν Ἱπποκράτην καὶ τοὺς φιλοσόφους, θεωρεῖτο ὡς ἰδιαίτερόν τι ζῷον, εὗρισκόμενον καὶ κινούμενον αὐτοβούλως ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς γυναικός, καὶ ὅτι ἀναλόγως τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ὀρέξεων αὐτοῦ προκαλεῖ ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῆς διαφόρους ἀλλοιώσεις, δυναμένας ἐνίοτε νὰ θέσουν ἐν κινδύνῳ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν της.

“Όταν ἡ μήτρα, λέγει, καταληφθῇ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τῆς σιλλήψεως, ἡ κοιλία μεγαλώνει, μετεωρίζεται καὶ ἀνησυχεῖ. Οἱ πόδες πρήσκονται, ὅπως καὶ τὰ κάτωθεν τῶν ὀφθαλμῶν. Τὸ χρῶμα τῆς γυναικός χίνεται, τὰ καταμήνια σταματοῦν, καὶ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα σύλληψις δὲν γίνεται. Ἡ γυναῖκα πνευστιᾶ, ἔχει ἀφρὸν εἰς τὸ στόμα καὶ ἀδυμονεῖ, ὅταν δὲ ἐγείρεται, ἐκ τοῦ ὕπνου ἔχει ὀρθόπνοϊαν. “Ό,τι καὶ ἂν φάγῃ ἢ πῖνῃ τῆς κάμνει κακόν. Στενάζει καὶ ἀπελπίζεται, πνίγεται, τὰ νεῦρα συσπῶνται καὶ ἡ μήτρα καὶ ἡ κύστις ἀλγοῦν . . .

“Ἦν ἀγρησθῶσιν αἱ μητραι, ἡ γαστήρ αἴρεται καὶ φινσᾶται καὶ σμα-
„ραγεῖ, καὶ οἱ πόδες οἰδέουσι καὶ τὰ κοῖλα τοῦ προσώπου, καὶ ἡ χροὶς
„ἀηδὴς γίνεται, καὶ τὰ ἐπιμήνια κρύπτεται, καὶ ἡ γυνὴ οὐκ ἐγγίνεται ἐν
„τοῦτέῳ τῷ χρόνῳ, καὶ ἀσθμαίνει, ἀφρίζει τε καὶ ἄλүйει, καὶ ὅταν ἐγρηται
„ἐξ ὕπνου, ὀρθοπνοίῃ μιν ἔχει, καὶ ὅ,τι ἂν φάγῃ ἢ πῖνῃ λυπέει αὐτήν, καὶ
„στένει, καὶ ἀθυμέει μᾶλλον ἢ πρὶν φαγεῖν, καὶ πνίγεται καὶ τὰ νεῦρα ἔλ-
„κεται, καὶ αἱ μητραι καὶ αἱ κύστιες ἀλγέουσι”²⁾

1) Περὶ φύσιος παιδίου § 21 (VII, 512).

2) Γυναικείων Β', § 154 (VIII, σελ. 328). Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὸ “Περὶ γυναικείης φύσιος,” § 41 (VII, σελ. 384).

Οἱ ἀρχαῖοι ἰατροὶ καὶ φιλόσοφοι προσπαθοῦντες νὰ ἀνεύρουν τὴν αἰτίαν τῶν διαφόρων γυναικείων νοσημάτων, καὶ μελετῶντες τὴν γενετήσιον ὁρμὴν ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἦτις, ὥς γνωστόν, δὲν ὑποχωρεῖ οὐδὲ πρὸ τῆς αὐστηροτέρας λογικῆς, παρωμοίασαν αὐτὴν πρὸς ἀτίθασσον καὶ ἀνυπότακτον ζῷον. Καὶ ὅπως εἰς τὸν ἄνδρα τὸ πέος πολλάκις εἶναι ἀπειθὲς καὶ ἀνυπότακτον, οὕτω καὶ εἰς τὴν γυναῖκα ἡ μήτρα ἐπιθυμοῦσα νὰ τεκνοποιήσῃ καὶ μὴ δυναμένη, παρερχομένου τοῦ χρόνου, ἐξεγείρεται, ἀδημονεῖ διὰ τὴν στέρησιν ταύτην, πλανωμένη δὲ καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἐπιφέρει τὰ διάφορα νευρικὰ νοσήματα καὶ τὰς ὑστερικὰς προσβολάς.

Ἡ θεωρία αὕτη ἐπὶ τῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους προκαλεῖ ἡ στειρότης τῆς γυναικός, εἶναι κλασσικὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ Ἱατρικῇ.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη,¹⁾ ὅταν ἡ μήτρα παραμένη στεῖρα, δύναται νὰ ἀνέλθῃ πρὸς τὰ ἄνω τοῦ σώματος καὶ νὰ πνίξῃ τὴν γυναῖκα.

Ὁ δὲ Πλάτων εἰς τὸν “Τίμαιον”, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς:

“Τῶν μὲν ἀνδρῶν τὸ περὶ τὴν τῶν αἰδοίων φύσιν ἀπειθὲς τε καὶ αὐτοκρατὲς γεγονός, οἷον ζῷον ἀνυπήκοον τοῦ λόγου, πάντων δι’ ἐπιθυμίας, οἷστρώδεις ἐπιχειρεῖ κρατεῖν. Αἱ δ’ ἐν ταῖς γυναιξὶν αὖ μήτραί τε καὶ ὑστέραι λεγόμεναι διὰ τὰ αὐτὰ ταῦτα, ζῷον ἐπιθυμητικὸν ἐνὸν παιδοποιίας, ὅταν ἄκαρπον παρὰ τὴν ὥραν χρόνον πολὺν γίγνηται, χαλεπῶς ἀγανακτοῦν φέρει, καὶ πλανώμενον πάντη κατὰ τὸ σῶμα, τὰς τοῦ πνεύματος διεξόδους ἀποφράττον, ἀναπνεῖν οὐκ ἔδωκεν εἰς ἀπορίας τὰς ἐσχάτας ἐμβάλλει καὶ νόσους παντοδαπὰς ἄλλας παρέχει μέχρι περ ἂν ἐκατέρωθεν ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ ἔρως συναγαγόντες, οἷον ἀπὸ δένδρων καρπὸν καταδρέψαντες . . .”²⁾

Δηλαδή: Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾷ τὴν φύσιν τῶν γεννητικῶν ὁργάνων εἶναι ἀνυπότακτον καὶ αὐταρχικόν, καὶ προσπαθεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν τρελλῶν ἐπιθυμιῶν του νὰ ἀποκτήσῃ τὰ πάντα. Ὁμοίως καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς τὰς γυναῖκας, ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζεται μήτρα, εἶναι ἓνα ζῷον, κατεχόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τῆς παιδοποιίας. Ὅταν ἐπὶ μακρὸν καὶ παρὰ τὴν ὥριμον ἐποχὴν ἡ μήτρα παραμείνῃ στεῖρα, τότε ἐξοργίζεται ἐπικινδύνως. Πλανᾶται καθ' ὅλον τὸ σῶμα, φράσσει τὴν διόδον τοῦ αἵματος, ἐμποδίζει τὴν ἀναπνοὴν καὶ ὑποβάλλει τὸ σῶμα εἰς τὰς χειροτέρας ἀγωνίας καὶ προκαλεῖ διαφόρους νόσους, μέχρις ὅτου ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ ἔρως τῶν δύο φύλων ἐνωθοῦν καὶ δυνηθοῦν νὰ δρέψουν ὥς ἀπὸ δένδρου τὸν καρπὸν . . .

Ὁ Γαληνὸς ἐπίσης, λέγει:

—“Καὶ ἡγοῦνται τινες τὴν μήτραν, οἷον ζῷόν τι παιδοποιίας ἐφίεμενον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο στερισκόμενον ὧν ὁρέγεται παντὶ τῷ σώματι λυμαίνεσθαι.”³⁾

1) Ἀριστοτέλους, Περὶ ζῳῶν γενέσεως, Βιβλ. Α', κεφ. 11.

2) Πλάτωνος, Τίμαιος, § 91^β

3) Γαληνοῦ, Τόμ. XVI, σελ. 179.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον”, φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ μήτρα εἶναι αἰτία ὅλων τῶν ἀσθενειῶν. Διότι ὁπωσδήποτε καὶ ἂν κινηθῇ καθιστᾷ τὰς γυναῖκας ἀσθενεῖς.

“Αἱ ὑστέραι πάντων τῶν νοσημάτων αἰτιαί εἰσιν· αὗται γὰρ ὅπῃ ἂν „ἐκ τῆς φύσιος μετακινήθωσι, νούσους παρέχουσιν, ἣν τε προσέλθωσιν, ἣν „τε παραχωρήσωσιν.”¹⁾

Ὑπὸ τὸ ὄνομα “ὑστερία”, ἢ “πνίξ τῆς μήτρας”, ὁ Ἱπποκράτης καὶ οἱ μαθηταί του, περιέγραψαν σειρὰν συμπτωμάτων τὰ ὁποῖα δύσκολον εἶναι, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ κατατάξωμεν σήμερον. Καὶ ἄλλα μὲν πιθανὸν νὰ ἀναγῶνται εἰς τὴν ἰδικὴν μας ὑστερίαν, τὰ πλεῖστα ὅμως δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτήν. Τὰ συμπτώματα ταῦτα ἀποκαλύπτουν **μετακινήσεις τῆς μήτρας**. Αἱ δὲ κλινικαὶ μορφαί τῆς ποικίλλουν ἀναλόγως τοῦ μέρους τοῦ σώματος ὅπου φέρεται ἡ μήτρα.

Ἡ πάθησις αὕτη, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου “Περὶ γυναικείων”, νοσημάτων βιβλίου, ἐπέρχεται πρὸ πάντων εἰς τὰς γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν φυλετικὰς σχέσεις, καθὼς καὶ εἰς τὰς μεγαλειτέρας ἡλικίας γυναῖκας, παρὰ εἰς τὰς νέας... Ἰδοὺ δὲ πῶς συμβαίνει τοῦτο: ... ἡ μήτρα μετακινεῖται... Ἐὰν ριφθῇ πρὸς τὸ ἥπαρ, γίνεται ἓνα πρᾶγμα μ’ αὐτό... καὶ προκαλεῖ πνιγμονήν... ἐνίστε ἐπανερχεται εἰς τὴν θέσιν τῆς καὶ ἡ πνιγμονὴ ἐξαφανίζεται... Ὅταν εὐρίσκεται εἰς τὸ ἥπαρ καὶ τὰ ὑποχόνδρια, προκαλεῖ τὴν πνιγμονήν, οἱ βολβοὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἀναστρέφονται καὶ ἡ γυναῖκα ψύχεται καὶ μελανιάζει. Τρίζει τὰ δόντια τῆς, τρέχουν τὰ σάλια τῆς καὶ ὁμοιάζει τοὺς ἐπιληπτικούς. Ἐὰν ἡ μήτρα παραμείνῃ ἐπὶ μαζρὸν εἰς τὸ ἥπαρ καὶ τὰ ὑποχόνδρια, ἡ γυναῖκα ἀποθνήσκει ἀπὸ ἀσφυξίας. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις... ἡ μήτρα μετακινουμένη φέρεται πρὸς τὸν τραχήλον τῆς κύστεως καὶ προκαλεῖ στραγγουρίαν.

Αὐτὰ παθαίνει ἡ γυναῖκα ἀπὸ τὴν μετατόπισίν της. Ὅταν ὅμως ὑποβληθῇ εἰς κατάλληλον θεραπείαν ἢ πάσχουσα θεραπεύεται ταχέως, ἐνίστε μάλιστα αὐτομάτως. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἡ κόπωσις ἢ ἡ ἀποχὴ συντελοῦν εἰς τὴν μετατόπισιν αὐτῆς πρὸς τὴν ὀσφύν ἢ τὰ ἰσχία καὶ προκαλεῖ πόνους. (Περὶ νούσων, βιβλ. πρῶτον § 7 (VIII σελ. 32 καὶ ἐξῆς).

Ἐπαναλαμβάνων δὲ καὶ συμπληρῶν τὴν γνώμην του, ὁ συγγραφεὺς προσθέτει:

“Ὅταν ἡ μήτρα φέρεται πρὸς τὸ ἥπαρ, ἡ γυναῖκα χάνει τὴν φωνήν της. Αἰσθάνεται δὲ τὰ συμπτώματα αὐτὰ ξαφνικὰ καὶ ἐν πλήρει ὑγιείᾳ. Ἐπέρχονται δὲ πρὸ πάντων εἰς γεροντοκόρες ἢ εἰς χήρας, αἱ ὁποῖαι ἐχίρουν νέαι. Ἐπέρχονται δὲ ἰδιαιτέρως εἰς γυναῖκας ἀτέκνους καὶ στείρας, διότι δὲν ἐγέννησαν: εἰς τὰς γυναῖκας αὐτὰς δὲν ὑπάρχει πρᾶγματι λοχεΐα καὶ καθαρις... Ὅταν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, πρέπει σιγὰ σιγὰ μὲ τὸ χεῖρ νὰ ἀποσπᾷσμεν τὴν μήτραν καὶ νὰ περισφίξωμεν τὰ ὑποχόνδρια μὲ ἓνα ἐπίδεσμο...”

1) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον § 47 (VI, σελ. 344).

Ἡ γυναῖκα τότε, ἀφοῦ θεραπευθῇ, νὰ πλησιάσῃ τὸν σύζυγόν της: Ἡ λύσις καὶ ἡ θεραπεία τῆς παθήσεως ταύτης συνίσταται εἰς μίαν ἐγκυμοσύνην...

Ἐὰν ἡ μήτρα φέρεται πρὸς τὰς πλευράς, ὑπάρχει βήξ, τὸ πλευρὸν ἀλγεῖ καὶ ἡ γυναῖκα αἰσθάνεται ἐκεῖ ἓνα πρᾶγμα σκληρό... Ἡ ἀσθένεια αὕτη εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος. Ὀλίγαι γυναῖκες σώζονται ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἂν ἀκόμη θεραπευθοῦν....

Ὅταν ἡ μήτρα φέρεται πρὸς τὴν ὀσφὺν ἢ τὰς λαγόνas, ὑπάρχει πνιγμονή. Ὅταν δὲ συσπειρωθῇ κατὰ τὸ μέσον τῆς ὀσφύος, τὸ ὑπογάστριον ἀλγεῖ, αἱ κνήμαι συσπῶνται, τὰ ἰσχία ἀλγοῦν, ὅταν δὲ ἀποπατῇ αἰσθάνεται πόνους δοριεῖς, τὸ οὖρος ῥεεῖ κατὰ σταγόνas καὶ ἐπέρχονται λιποθυμῖαι.... Ἡ γυναῖκα νὰ πλησιάσῃ τὸν σύζυγό της, καὶ ἐὰν μείνῃ ἔγκυος θεραπεύεται. Πολλὰ ὅμως γυναῖκες παραμένουν στεῖραι καὶ πολλάκις παθαίνουν παρὰ λυσιν τῶν κάτω ἄκρων.

Καὶ δὲν περιορίζεται ἕως ἐδῶ. Ἡ μήτρα δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἀκόμη περιεργοῦρας μετακινήσεις.

Ἐὰν ἡ μήτρα στραφῇ πρὸς τὴν κεφαλὴν, ἰδοὺ τὰ συμπτώματα: Ἡ γυναῖκα παραπονεῖται διὰ πόνους εἰς τὰς φλέβας, τοὺς ρώθωνas καὶ κάτω ἀπὸ τὰ μᾶτια.... Ἐὰν ἡ μήτρα στραφῇ πρὸς τὰς κνήμας καὶ τοὺς πόδας, παρουσιάζονται τὰ ἑξῆς συμπτώματα: Ἡ γυναῖκα ἔχει συσπάσεις τῶν μεγάλων δακτύλων τῶν ποδῶν καὶ ὁ πόνος ἀντανακλᾷ εἰς τὰς κνήμας καὶ τοὺς μηρούς. — (Γυναικείων, βιβλ. τρίτον § 123 (VIII, σελ. 266 καὶ ἑξῆς).

Οὕτω ἡ ὕστερία εἶναι πάθησις παροξυστικὴ μὲ αἰφνιδίους προσβολάς, ἀναφαινομένης ὁσάκις ἡ μήτρα μετακινεῖται. Ἐκδηλοῦται δὲ ἡ μετακίνησις αὕτη διὰ συμπτωμάτων, τῶν ὁποίων ἡ μορφή ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ μέρους ὅπου ἡ μήτρα σταματᾷ.

Θὰ ἦτο παράτολμον νὰ ταυτίσωμεν τὰ συμπτώματα ταῦτα μὲ ταύτην ἣν ἐκείνην τῶν σημερινῶν μας ἀσθενειῶν. Κατὰ τινας πρόκειται περὶ ἐπιληψίας, περὶ πνευμονικῆς ἐμβολῆς, περὶ συγκοπῆς, περὶ στηθάγχης (angina pectoris) κτλ.

Ἄλλ' ὁ Ἱπποκράτης παρέχει εὐκόλον μέσον καὶ ἀσφαλὲς πρὸς διάκρισιν τῆς ὕστερίας ἀπὸ τῆς ἐπιληψίας: Πιέσατε, λέγει, τὴν ἀσθενῆ μὲ τοὺς δακτύλους. Ἐὰν ἡ γυναῖκα τὸ αἰσθάνεται, τότε πρόκειται περὶ ὕστερικῆς προσβολῆς, ἐὰν ὅχι, τότε ἡ προσβολὴ εἶναι σπασμωδική.

“Πιέσαι τοῖσι δακτύλοισι· κῆν αἰσθηται, ταῦτα ὕστερικὰ ἐστίν· ἦν δὲ μή, „σπασμώδεια.”¹⁾

Ἡ ἱπποκρατικὴ θεωρία, εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῆς νεωτέρας ὕστερίας. Πράγματι δέ, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν μήτραν. Εἶναι ψυχονεύρωσις κοινὴ εἰς τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα. Οὐδέποτε φονεύει. Ἄλλως τε, ἡ ὕστερία, δὲν διετήρησεν ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἱπποκρατικοῦ συγγραφέως, παρὰ μόνον τὰς “πρωτεϊκὰς,” μορφὰς καὶ τὴν “ὕστερικὴν σφαῖραν,” ἡ ὁποία δύ-

1) Περὶ διαίτης ὁξέων, παράρτημα § 35 (II, σελ. 552).

ναται νὰ περιληφθῇ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς νοσογραφίας μας. Δυνάμεθα δὲ νὰ βεβαιώσωμεν σήμερον, ὅτι αὕτη δὲν προέρχεται οὔτε ἀπὸ τὴν μετακίνησιν τῆς μήτρας οὔτε ἀπὸ οἰανδήποτε μητρικὴν πάθησιν.

Εἰς τὸ περὶ ὁράσεως, ἀκοῆς καὶ ὁσφρήσεως, καὶ ἐν γένει περὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀναφαίνεται καὶ πάλιν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἱπποκράτους, ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὄροι τοὺς ὁποίους μεταχειρίζεται πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μηχανισμοῦ τῆς αἰσθήσεως εἶναι σκοτεινοί. Οὕτω π. χ. ἡ ὄρασις ὁφείλεται εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἀντανάκλασιν τῆς ἐπὶ τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ σχηματιζομένης εἰκόνης.

—“Ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου τῆς μήνιγγος φλέψ̃ καθήκει ἐς τὸν ὀφθαλμὸν „διὰ τοῦ ὁστέου ἑκάτερον, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ σαρκῶν”. Διὰ ταύταιν ταῖν φλεβοῖν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου διηθέεται τὸ λεπτότερον τοῦ κολλωδεστάτου· καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸ περὶ αὐτὸν δέρμα ποιεῖ τοιοῦτον οἶον „περ αὐτὸ ἐστὶ τὸ διαφανὲς τοῦ ὀφθαλμοῦ . . . Πολλὰ δὲ ταῦτ’ ἐστὶ τὰ δέρματα, πρὸ τοῦ ὁρέοντος διαφανέα ὀκοῖόν περ αὐτὸ ἐστίν· τούτῳ γάρ τῳ „διαφανεῖ ἀνταυγέα τὸ φῶς καὶ τὰ λαμπρὰ πάντα· τούτῳ οὖν ὁρῇ τῷ ἀνταυγένοντι . . . Ἡ δὲ κόρη καλεῖμένη, τοῦ ὀφθαλμοῦ μέγαν φαίνεται διὰ τοῦτο, ὅτι ἐν βιάθει ἐστὶ καὶ χιτῶνες περὶ αὐτὸ εἰσὶ μέλανες· χιτῶνα δὲ καλέομεν τὸ ἐνεδὸν ὑπὸ τὸ δέρμα. Ἔστι δὲ οὐ μέλαν ὄψει, ἀλλὰ λευκὸν διαφανές. Τὸ δὲ ὑγρὸν κολλῶδες· πολλάκις γάρ ὁπώπαμεν ἐπὶ τοῦ συρραγέντος ὀφθαλμοῦ δεξιὸν ὑγρὸν κολλῶδες.”¹⁾

Ἡ αὕτη ἰδέα ἐκφράζεται καὶ εἰς τὸ “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον:

—“Καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, φλέβια λεπτὰ εἰς τὴν ὄψιν τοῦ ἐγκεφάλου διὰ τῆς μήνιγγος τῆς περιεχούσης φέρονται· ταῦτα δὲ τὰ φλέβια τὴν ὄψιν τρέφουσι τῷ ὑγρῷ τῷ καθαρωτάτῳ τῷ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐς ὃ καὶ ἐμφαίνεται ἐν τοῖσιν ὀφθαλμοῖσιν· ταῦτα δὲ τὰ φλέβια καὶ ἀποσβεννύουσι τὰς ὀψιας ὅταν ξηρανθῶσι. Μήνιγγες δὲ τρεῖς εἰσιν αἱ τοὺς ὀφθαλμούς φυλάσσουσαι, ἡ μὲν ἐπάνω παχυτέρη, ἡ δὲ διὰ μέσου λεπτοτέρη, ἡ δὲ τρίτη λεπτή ἢ τὸ ὑγρὸν φυλάσσουσα· ἡ δὲ διὰ μέσου ἐπικίνδυνος αὕτη, καὶ ὅταν ραγῇ ἐξίσχει οἶον κύστις.”²⁾

Δηλαδή, λεπτὰ φλεβίδια, ἀναχωροῦντα ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου καταλήγουσιν εἰς τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τῆς καλυπτούσης αὐτὸν μήνιγγος. Τὰ φλεβίδια ταῦτα τρέφουν τὴν κόρην διὰ τοῦ ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου προερχομένου καθαρωτάτου ὑγροῦ, εἰς τὴν ὁποίαν (δηλ. κόρην) δυνάμεθα νὰ κατοπτρισθῶμεν. Ὄταν τὰ φλεβίδια ταῦτα ξηρανθῶν, παύει καὶ ἡ ὄρασις.

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὄρασις γίνεται διὰ τῆς ἐπὶ τῆς κόρης παραγομένης εἰκόνης, συντελοῦντος πρὸς τοῦτο τὸ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου προερχομένου ὑγροῦ, δηλαδή δι’ ἀμέσου ἐπικοινωνίας ἐγκεφάλου καὶ ὀφθαλμοῦ.

1) Περὶ σαρκῶν § 17 (VIII, σελ. 604 καὶ ἐξῆς).

2) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον § 2 (VI, σελ. 278 καὶ ἐξῆς).

* * *

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκοήν, οἱ ἤχοι φέρονται διὰ μέσου τῶν ὁσίων τοῦ ὠτός, διὰ μέσου τῶν μηνίγγων μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐπειδὴ τὰ περὶ τὰ ὦτα εἶναι κενά, δὲν ἀκούομεν τίποτε ἄλλο παρὰ ἤχον καὶ βοήν. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον εἰσδύει εἰς τὸν ἐγκέφαλον διὰ τῆς μηνίγγος ἀκούεται καθαρά. Ἄλλως τε, μία μόνον ὑπάρχει ὁπὴ εἰς τὴν περιβάλλουσιν τὸν ἐγκέφαλον μηνίγγα :

“Τὰ μὲν γὰρ περὶ τὰ ὦτα πέριξ κενά, οὐκ ἐσακούει ἄλλο ἢ ψόφον καὶ ἰαχήν· ὅτι δ’ ἂν διὰ τῆς μηνίγγος ἐς τὸν ἐγκέφαλον εἰσέλθῃ, τοῦτο διαφραδέως ἀκούεται ταύτη· καὶ μόνη τρῆσις διὰ μηνίγγος ἐστὶ τῆς περὶ τὸν ἐγκέφαλον περιτεταμένης.”¹⁾

Εἰς δὲ τὸ “Περὶ σαρκῶν”, λέγει :

—“Τὰ τρήματα τῶν οὐάτων προσήκει πρὸς ὀστέον σκληρόν τε καὶ ξηρόν ὅμοιον λίθῳ... οἱ δὲ ψόφοι ἀπερείδονται πρὸς τὸ σκληρόν· τὸ δὲ ὀστέον τὸ κοῖλον ἐπηχεῖ διὰ τοῦ σκληροῦ· τὸ δὲ δέρμα τὸ πρὸς τῇ ἀκοῇ πρὸς τὸ ὀστέῳ τῷ σκληρῷ λεπτόν ἐστιν ὥσπερ ἀράχνιον, ξηρότατον τοῦ ἄλλου δέρματος.”²⁾

Ἀφοῦ δὲ παρατηρήσῃ ὅτι τὰ σκληρότερα σώματα ἀντηχοῦν καλλίτερον, καὶ ὅτι ὅσο περισσότερον οἱ ἤχοι εἶναι ἰσχυροί, τόσο καλλίτερα ἀκούομεν, ὁ συγγραφεὺς τελειώνει ὡς ἑξῆς :

“Καὶ εἰσὶ τινες οἱ ἔλεξαν φύσιν ξυγγράφοντες ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶν ὁ ἡχέων· τοῦτο δὲ οὐκ ἂν γένηται· αὐτὸς ὁ ἐγκέφαλος ὑγρὸς ἐστὶ, καὶ μὴ νιγξ περὶ αὐτὸν ἐστὶν, ὑγρὴ καὶ παχεῖη, καὶ περὶ τὴν μηνίγγα, ὁστέα· οὐδὲν οὖν τῶν ὑγρῶν ἡχεῖ, ἀλλὰ ξηρά τὰ δὲ ἡχέοντα ἀκοήν ποιεῖ.”³⁾

* * *

Ἡ ὁσφρησις ἐπιτυγχάνεται δι’ εἰσχωρήσεως τῶν ὀδμηρῶν στοιχείων μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ κατάρρου τῆς ρινὸς παρακωλύοντος, κατὰ ταῦτα τὴν εὐκόλον μετάδοσιν τούτων. Εἰς τοὺς ρώθωνας, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον”, δὲν ὑπάρχουν ὁπαί, ἀλλὰ κᾶτι μαλακόν, ὅπως ὁ σπόγγος. Οὗτος δέ, εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον ἀκούομεν ἐκ μεγαλειέρας ἀποστάσεως, παρὰ ὁσφραίνεσθαι. Διότι ἡ ὁσμὴ διασκορπίζεται μακρὰν τῆς ὁσφρήσεως :

“Κατὰ δὲ ῥῖνας τρῆμα μὲν οὐκ ἔνεστιν, συμφὸν δὲ οἶον σπογγία· καὶ διὰ τοῦτο διὰ πλέονος ἀκούει ἢ ὁσφραίνεται. Κατὰ πολὺ γὰρ σκίδνεται ἡ ὁδμὴ τῆς ὁσφρήσεως.”⁴⁾

1) Αὐτόθι § 2 (VI, σελ. 278).

2) Περὶ σαρκῶν § 15 (VIII, σελ. 602).

3) Αὐτόθι § 15 (VIII, σελ. 604).

4) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον § 2 (VI, σελ. 278).

Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει:

—“Υγρὸς ἐὼν αὐτὸς τῶν ξηρῶν, ἔλκων τὴν ὁδμὴν ξὺν τῷ ἡέρι διὰ τῶν βρογχίων τῶν ξηρῶν ἐόντων· προσήκει γὰρ ὁ ἐγκέφαλος τῆς ρινὸς ἐς τὰ κοῖλα· καὶ ταύτῃ αὐτῷ οὐκ ἐστὶν ἔμπροσθεν ὁστέον οὐδέν, ἀλλὰ χόνδριον μαλακὸν ὅπως περ σπόγγος. Ταύτῃ δὲ καὶ ἀποτήκει ὁ ἐγκέφαλος πλεῖστον αὐτὸς ἄφ’ ἐωυτοῦ εἰς τὴν ὑπερῶν καὶ τὴν φάρυγγα καὶ τὸν πνεῦμονα καὶ ἐς τὴν ἄλλην κοιλίην, γινώσκουσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ φασὶ καταρρέειν ἐκ τῆς κεφαλῆς.”¹⁾

Θὰ ἐπλανώμεθα ὅμως μεγάλως, ἐὰν ἡθέλομεν νὰ κρίνωμεν τὰς κλινικὰς γνώσεις τοῦ Ἱπποκράτους ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνατομικῶν καὶ φυσιολογικῶν γνώσεών του. Ὅσον ἡ ἀνατομία του εἶναι στοιχειώδης καὶ ἡ φυσιολογία του φανταστικὴ τόσον ἡ κλινικὴ του εἶναι βαθεῖα καὶ πραγματικὴ. Διότι, δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κατέχη τις σπουδαίας ἀνατομοφυσιολογικὰς γνώσεις, διὰ νὰ κάμῃ κλινικὰς παρατηρήσεις. Ἀρκεῖ νὰ γνωρίζῃ νὰ παρατηρῇ, δηλαδή νὰ συλλέγῃ τὰ γεγονότα, νὰ συγκρίνῃ αὐτὰ ἀναμεταξύ των, καὶ νὰ ἐξάγῃ ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ Ἱπποκράτης εἶναι μεγαλοφυῆς παρατηρητής. Ἀντιθέτως, πρὸς ἐξήγησιν τῶν γεγονότων, ἀπαιτοῦνται μεγάλαι γνώσεις τῆς ἀνατομίας καὶ κυρίως τῆς φυσιολογίας. Ἀκριβῶς δὲ αἱ μεγάλαι αὗται γνώσεις τοῦ ἔλειπον. Διὰ τοῦτο, εἰν αἱ κλινικαὶ του περιγραφαὶ δὲν ἐγήρασαν, αἱ ἐξηγήσεις του περιῆλθον σήμερον εἰς λήθην. Τὴν θεωρίαν τῶν χυμῶν, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως ἐκινεῖτο μέχρι τοῦ XIX αἰῶνος, διεδέχθη ἡ θεωρία τῆς κυτταρολογίας. Ἀλλ’ αἱ θεωρίαι τοῦ Pasteur—ἀποδείξαντος ὅτι αἱ λοιμώδεις νόσοι ὀφείλονται εἰς τὴν εἴσοδον μικροβιακῶν τοξινῶν εἰς τὸ αἷμα— ἡ ὁρροθεραπεία καὶ ἐνδοκρινολογία τὴν ἔκαμαν νὰ ἀναζήσῃ τροποποιήσασαι αὐτὴν βαθέως.

Τοιαῦται ἦσαν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς αἱ φυσιολογικαὶ γνώσεις τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν διαδόχων του ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὰς ὁποίας ὁ Littre συνοψίζει ὡς ἐξῆς:

“Αἱ φλέβες ἀναχωροῦν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ διανέμονται καθ’ ὅλον τὸ σῶμα μέχρι τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν. Ὁ ἀήρ, ἐλκόμενος διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας, τῶν βρογχίων καὶ τῶν πνευμόνων μεταβαίνει εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὰς ἀρτηρίας—ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομά των— αἱ ὁποῖαι τοιοῦτοτρόπως φέρουν τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς καὶ τὴν κίνησιν εἰς ὅλα τὰ μέρη.

“Ὁ ἐγκέφαλος (μητρόπολις τοῦ ψυχροῦ), ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ὄργανον τὸ ὁποῖον δέχεται τὴν ὑγρασίαν καὶ διανέμει αὐτήν, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον μά-

1) Περὶ σαρκῶν § 16 (VIII, σελ. 604).

„λιστα εἶχον ἀποδώσει κυκλοφορίαν τινά: Ὁ χυμὸς (πιθανῶς τὸ ἐγκεφαλο-
 „νωτιαῖον ὑγρὸν) συνέρρεεν εἰς αὐτὸν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ σώματος, ὥς
 „εἰς δεξαμενὴν, ὁπόθεν ἡ δεξαμενὴ αὕτη ἐκ περιτροπῆς ἐξάπέστειλε τὸν χυ-
 „μὸν εἰς ὅλα τὰ μέρη.

“Ἡ πέψις ἐξελαμβάνετο ὡς βρασμὸς τῶν τροφῶν, ἐξ οὗ προήρχετο ἓνα
 „ρευστὸν (ὃ χυλός), τὸ ὁποῖον διὰ τῶν ἀδένων καὶ τῶν φλεβῶν μετέβαινε
 „νὰ θρέψῃ τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος.

“Ὅλοι ὅμως αἱ διάμεσοι λειτουργίαι μεταξὺ τῆς στομαχικῆς πέψεως
 „καὶ τῆς μεταβάσεως τοῦ θρεπτικοῦ ρευστοῦ εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ὄργα-
 „νισμοῦ ἦσαν ἄγνωστοι. Ὁ κυριώτερος δὲ ρόλος τῆς ἐκτελέσεως ὅλων τού-
 „των τῶν ἀπαραιτήτων ἐναλλαγῶν καθ’ ὅλον τὸ σῶμα, ἀπεδίδετο εἰς τέσ-
 „σαρας χυμούς: τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα, τὴν ξανθὴν καὶ τὴν μέλαιναν χολήν.
 „Μερικοί, ἀντὶ τῆς μελαίνης χολῆς προσέθετον τὸ ὕδωρ.

“Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάμνει ἐντύπωσιν εἶναι ὅτι πονοθενὰ δὲν γίνεται λό-
 „γος περὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐπιδράσεώς του
 „ἐπὶ τῶν ὀργανισμῶν, οἱ ὁποῖοι κατέχουν τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα τῆς ζωί-
 „κῆς κλίμακος. Καὶ μόνον τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἀναλο-
 „γισθῶμεν τὴν δυσκολίαν ποὺ συνήντων οἱ ἀρχαῖοι προκειμένου νὰ θίξουν
 „τὰ βιολογικὰ ζητήματα.

“Οἱ Ἱπποκρατικοί, παρὰ τὰς ἱατρικὰς τῶν γνώσεις, παρὰ τὴν ἐν τῇ
 „πράξει ἱκανότητά των, καὶ μολονότι ἔζων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τοῦ Πε-
 „ρικλέους, δὲν ἐγνώριζον ὅτι ὑπῆρχον νεῦρα, ἢ ὅτι τὰ νεῦρα ταῦτα ἐχρησί-
 „μευον εἰς κᾶτι. Οἱ διάδοχοί των δὲν ἐσταμάτησαν ἐδῶ, ἢ δὲ Ἀλεξανδρινὴ
 „Σχολή, ἣτις προσέφερε τόσας ὑπηρεσίας εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρο-
 „νομίαν, ἐπηύξησαν ἐπίσης σημαντικῶς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνατομίας καὶ φυ-
 „σιολογίας, ὅσον τοὺς ἐπέτρεπε μία ἐποχή, καθ’ ἣν ἔλλειπον αἱ βοηθητικαὶ
 „ἐπιστῆμαι: χημεῖα καὶ φυσικὴ.”¹⁾

Εἰς τὰ ἀνωτέρω προσθέτομεν ὅτι οἱ Ἱπποκρατικοὶ εἶχον ἰδέας τινὰς ἐπὶ
 τῆς ἀγγειο-κινητικότητος, ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς μεταβολῆς τῆς ἐρυθρό-
 τητος καὶ ὠχρότητος τοῦ προσώπου, τὴν ὁποίαν ἐξήγουν ὡς ἐξῆς: Αἱ μετα-
 βολαὶ τοῦ χρώματος προκυλοῦνται ὑπὸ τῆς καρδίας, ἡ ὁποία συστέλλει καὶ
 διαστέλλει τὰς φλέβας. Καὶ κατὰ μὲν τὴν διαστολὴν τὸ χρῶμα ἀποβαίνει
 ἐρυθρόν, ζωηρόν καὶ διαφανές, κατὰ δὲ τὴν συστολὴν, ὠχρόν καὶ πελιδνόν.

“Καὶ τῶν χρωμάτων αἱ μεταβολαὶ γίνονται, ταύτης (τῆς καρδίας) ἀπο-
 „σφιγγούσης τὰς φλέβας καὶ χαλώσης. Χαλώσης μὲν οὖν, ἐρυθρὰ τὰ χρώ-
 „ματα γίνεται καὶ εὐχροα καὶ διαφανέα· συναγούσης δέ, χλωρὰ καὶ πελιδνά.”²⁾

Ὁ Ἱπποκράτης, ἐγνώριζεν ὅτι τὸ αἷμα μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἀγγείων ἔξο-
 δόν του, πηγνυται. Ἐὰν ὅμως ἀναδεύῃ τις αὐτό, ἢ ἀνάδευσις παρεμποδί-
 ζει τὴν πῆξιν:

1) Littré, Εἰσαγωγή εἰς τὸ “Περὶ σαρκῶν”, Τόμ. VIII, σελ. 580 καὶ ἐξῆς.

2) Περὶ ὁστέων φύσις § 19 (XI, σελ. 196).

“Ὅκοταν σφάξῃ τις ἱερεῖον, τέως μὲν ᾖν θερμὸν ἢ, ὑγρὸν τὸ αἷμα. „Ἐπειδὰν δὲ ψυχθῇ ἐπάγῃ. Ἦν δέ τις αὐτὸ τινάσῃ, οὐ πήγνυται.”¹⁾

Προσεπάθησαν μάλιστα νὰ κάνουν καὶ ἀναλύσεις τοῦ αἵματος. Προκειμένου νὰ γνωρίσουν, ἐὰν γυνή τις ἦτο χολώδους κράσεως ἢ φλεγματώδους, ὁ Ἱπποκράτης συνεβούλευε νὰ ρίπτουν ἐπὶ τῆς ἄμμου τὸ καταμήνιον αἷμα τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν γυναικός, καὶ νὰ τὸ ἀφίνουν νὰ ξηρανθῇ εἰς τὸν ἥλιον. Μετὰ τὴν ξήρανσίν του, ἐὰν ἐπὶ τῆς ἄμμου παρέμενε κᾶτι κίτρινον, ἢ γυναιῖκα ἦτο χολώδους κράσεως, ἐὰν δὲ σὰν βλέννα, φλεγματώδους.

“Γνώση δὲ τόδε: Πρῶτον ψάμμον ἐμβαλὼν ἐς τὸν ἥλιον λεπτήν, ξηρήν, ὅκοταν τὰ καταμήνια γένηται, ἐν τῷ ἡλίῳ, ἀποχέας τοῦ αἵματος, ἔα „ξηρανθῆναι. Καὶ ἦν μὲν χολώδης ἢ, ἐπὶ τῆς ψάμμου ξηραινόμενον τὸ αἷμα χλωρὸν γίνεται. Ἦν δὲ φλεγματώδης, οἶον μύξα.”²⁾

1) Περὶ σαρκῶν § 8 (VIII, σελ. 594).

2) Περὶ γυναικείης φύσιος § 106 (VII, σελ. 420 καὶ ἐξῆς).

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, πρὸς διάγνωσιν τῆς κακοήθους ἀναιμίας καὶ λευχαιμίας, ὁ L. W. Tallovisτ ἢ Tallqvist τοῦ Βερολίνου, ἐπρότεινε τὴν χρῆσιν τοῦ ἀπορροφητικοῦ χάρτου, ἔχουσαν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν μέθοδον τοῦ Ἱπποκράτους. Ὁ ἀπορροφητικὸς χάρτης ἀντικαθιστᾷ τὴν ἄμμον. (Pratique Bactériologique τοῦ A. Orticóni καὶ R. Cloque, 1923, σελ. 342).